

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1973.2.02>

A. VASSAR

KREENHOLMI TÖÖLISTE VOITLUSTEE ALGULT

Kreenholmi vabrikutööliste streik 1872. aastal on pöördelise sündmusena kinnistunud Eesti proletariaadi ajaloo lehekülgedele. Väljapaistev koht on tal ka laiemalt, kogu Venemaa töölisliikumise ajaloos. Tema kajastuvad töölisliikumise arengu alguse seaduspärasused, mille tundmine aitab uutel põlvkondadel hinnata käidud teed ning loodud traditsioone. Selle streigi sajandat aastapäeva tähistati möödunud aastal Narvas laiaulatuslikult.

Kreenholmi streigi esimeseks «biograafiks» sai vene varasemaid töölisrevolutsionääre Vassili Gerassimov¹, kes üheksa aastat oli Kreenholmis tööliseks ja võttis aktiivselt osa kõnesolevast streigist. Asjaosalisena on ta jäädvustanud asendamatu väärtusega andmeid ning valgustanud töölise olukorda, nende meeleolusid ja võitlust proletariaadi seisukohast. Tema mälestused on kujunenud kasutatavaimaks allikaks töölisliikumise alguse kohta Venemaal.

Töölisliikumise koidikut Venemaal käsitletud nõukogude ajaloolased on Kreenholmi streigi tõstnud esile kui ühe oma aja suurima. Lühemalt või pikemalt on seda sündmust käsitletud kõigis selle ajajärgu töölisliikumisele pühendatud trükistes alates 1920-ndatest aastatest. Esimestena pöörasid uurijatest talle tähelepanu S. Strumilin ja S. Farforovski. Uut materjali selle streigi ja temast osavõtnud eesrindlike töölise kohta tõi käibesse E. Koroltšuk.² Streigi uurimisele andis sõjajärgsel perioodil eriti hoogu süstemaatiline allikmaterjali väljaselgitamine NSV Liidu keskarhiivides ja Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis (RAKA) ning kõige olulisemate dokumentide publitseerimine.³ Streigi 80. aastapäevaks ilmusid meie vabariigis peale allikapublikatsiooni P. Sillaotsa lühiuurimus ja mõned artiklid⁴ ning korraldati teaduslik konverents Kreenholmis.⁵ Seda streiki on üksik-

¹ В. Г. Герасимов. Жизнь русского рабочего. Воспоминания. М., 1959. Seal-samas on lk. 12–13 märgitud nende mälestuste varasemad väljaanded alates 1906. aastast. Lisaks mainitagu, et kõnesolevad mälestused ilmusid mõneti kärbituna ka kogumikus «Рабочее движение в России в описании самих рабочих (от 70-х до 90-х годов). С предисловием Вл. Малаховского» (М., 1933, lk. 28–45). Mälestuste põhiosa, mis käsitleb sündmusi kuni V. Gerassimovi lahkumiseni Narvast, on ilmunud P. Sillaotsa tõlkes peal-kirja all «Kasvatusmaja kasvandik. Töölise-sotsialisti Vassili Gerassimovi märkmeid» «Loomingus» 1957, nr. 5, lk. 743–753.

² Э. А. Корольчук, Рабочее движение семидесятых годов. М., 1934; «Северный союз» русских рабочих и революционное движение 70-х годов XIX в. в Петербурге. Л., 1946.

³ Рабочее движение в России в XIX веке. Сборник документов и материалов. Под ред. А. М. Панкратовой. Том II, часть первая: 1861–1874. М., 1950, lk. 317–406; Крен-гольмская стачка 1872 г. Сборник документов и материалов. Таллин, 1952. Selle publikatsiooni ettevalmistamist juhendas R. Kleis, kes avaldas ka artikli «Kreenholmi streik 1872. a.» («Eesti Bolševik» 1947, nr. 17, lk. 68–78.)

⁴ P. Sillaots, Kreenholmi streik 1872. a. Tallinn, 1952; A. Vassar, Kaheksa-kümmend aastat Kreenholmi streigist. «Eesti Bolševik» 1952, nr. 7, lk. 42–52; (sama ka vene keeles «Большевик Эстонии» 1952, № 7 lk 49–62).

⁵ «Вопросы истории», 1952, № 12, lk. 172–174.

asjalikult käsitletud ka mitmes hiljem ilmunud töös.⁶ Teda märgitakse järjekindlalt XIX sajandi teise poole kohta käivates NSV Liidu ajaloo üldkäsitlustes, rääkimata Eesti NSV ajaloo ja Venemaa töölisliikumise ülevaatest.

Seniste uurimistöödega on välja selgitatud Kreenholmi streigi koht töölisliikumise alperioodil, samuti see, et ta oli stiihiline ja piirdus vaid majandusliku kaitsega, ning tema ajalooline tähtsus. Vääriliselt on hinnatud teda kui eesti ja vene tööliste ühise võitluse ja solidaarsuse esimest massilist avaldust. Kõige üksikasjalikumalt on siiani valgustatud eeskätt objektiivseid tingimusi, Kreenholmi tööliste selleaegset majanduslikku ja õiguslikku olukorda, samuti sündmuste käiku augustis-septembris. Edaspidi on ilmselt vaja rohkem tähelepanu pöörata Kreenholmi vabrikuproletariaadi formeerumisele ja tema klassipalge kujunemisele. Ainult pealiskaudselt on käsitletud sündmusi ja olukordi pärast septembristreiki ning streikijatega arveteõiendamise tegelikku käiku. Tuleks uurida ka selle streigi tähtsust tsaarivalitsuse ja kohalike võimude töölispoliitika aspektist.

Käesolevas kirjutises on püütud mõnevõrra süvendada üksikute küsimuste käsitlust Kreenholmi tööliste võitlustee algusest. Eelkõige on silmas peetud stiihilise võitluse vormide arenemist Kreenholmis, vabrikutööliste ühinemise protsessi ning selleks tingimuste kujunemist. Peale publitseeritud ja varem kasutatud publitseerimata allikate on läbi töötatud ka uusi dokumentaalmaterjale Tartu ja Leningradi keskarhiividest.

1860.—1870-ndatel aastatel elati Venemaal, sealhulgas ka Eestis, läbi alles kapitalismi kindlustumise ning tööstusliku pöörde põhietappi. Proletariaadi formeerumine klassiks läbis oma esimest faasi, kujunemist «klassiks iseeneses», s. t. aega, mil klass astus välja kehtiva korra pinnal, mil töölisliikumine viibis «veel täiesti embrionaalses seisukorras»⁷. Nagu nõukogude ajaloolased on näidanud, moodustavad aastad 1861—1894 vene töölisliikumises stiihilise majandusliku võitluse ajajärgu. Selle esimene periood, mille jooksul toimus üleminek liikumise primitiivsetelt vormidelt streigile kui tööliste vastupanu põhivahendile võitluses kapitalistliku rõhumisega, kestis kuni 1884. aastani.⁸ Seda kinnitavad statistilised andmed tööliste väljaastumiste kohta Venemaal⁹ (vt. tab. 1).

Tabel 1

Streikide ja rahutuste ning neist osavõtu dünaamika Venemaal aastail 1861—1884

Ajavahe- mikumud	Streike	Osavõtjaid, tuh.	Rahutusi	Osavõtjaid, tuh.	Kokku väl- jaastumisi	Osavõtjaid, tuh.	Streikide % välja- astumistes	Streikidest osavõtjate %
1861—1869	10	5,4	41	45,0	51	50,4	19,61	10,7
1870—1877	136	86,6	77	64,7	213	151,3	63,85	57,2
1878—1884	182	102,6	76	61,6	258	164,2	70,55	62,5

Oluline nihkumine nii arvukselt kui ka teadlikkuse algmete arenemise seisukohalt toimus streigiliikumises just 70-ndate aastate algul. Seepärast ongi peetud otstarbekohaseks

⁶ A. Vassar, Töölisliikumise esimesed sammud Eestis. Tallinn, 1954 (eriti lk. 65—90); P. Kann, Kreenholmi streik 1872. Tallinn, 1972; П. Я. Канн, Подвиг рабочих Кренгольмской мануфактуры. Таллин, 1972.

⁷ V. I. Lenin, Tagurpidine suund vene sotsiaaldemokraatias. Teosed, 4. kd., lk. 224.

⁸ П. В. Волобуев, А. М. Володарская, Г. М. Деренковский, Ю. И. Кирьянов, Ю. З. Полевой, Ю. Н. Шебалдин, О периодизации рабочего движения в России. Rmt.: Рабочий класс и рабочее движение в России 1861—1917. М., 1966, lk. 17 jj.

⁹ А. М. Панкратова, Особенности формирования и борьбы пролетариата России в 60—80-х годах XIX века. Рабочее движение в России в XIX веке, т. II, ч. I, lk. 35, 45 ja 56. Andmeid osavõtjate arvu kohta vt. С. Г. Струмилин, Очерки экономической истории России. М., 1960, lk. 529.

töölisliikumist aastail 1870—1884 vaadelda ühe tervikliku järguna.¹⁰ See muidugi ei välista streigiliikumises uute momentide märkimist alates 1878. aastast ja 70-ndate aastate alguses toimunud esimeste suurte streikide käsitlemist eraldi, omaette.¹¹ Viimaste hulka kuulubki Kreenholmi tööliste võimas väljaastumine 1872. aastal.

Seoses streigi kui tööliste võitlusvormi tähtsuse otsustava tõusuga toimus 1870-ndate aastate algul ka töölisliikumise peakeskuse ümberpaiknemine Uraali-alalt kapitalistliku tööstuse põhikolletesse Peterburi ja Moskva piirkonnas ning tekstiilitööliste tõusmine esikohale streigivõitluses.¹² Meenutame, et tollal oli tekstiilitööstus Venemaa kapitalistliku tööstuse peaharuks, kusjuures tema kõige arenenumaks haruks oli just puuvillatööstus. Kreenholm koos Narvaga kuulus tollal laiemalt võttes Peterburi tööstusrajooni. Sellel taustal ongi mõistetav töölisliikumise tõus Eestis.

Miks see pöördeline sündmus siinses töölisliikumises leidis aset just Kreenholmis? Leidsid ju Narva lähedal, samuti mujal Eestis teisigi suurettevõtteid. Seda tingisid mitmed objektiivsed ja subjektiivsed tegurid, kokku võttes aga see, et Kreenholmi Manufaktuur oli kujunenud töö ja kapitali eriti teravate vastuolude avaldumise suurimaks keskuseks Eestis.

Vene puuvillatöösturite asutatud Kreenholmi Manufaktuur oli algusest peale masinalise vabrikutööstuse kapitalistlik suurettevõte, kus kasutati selleaegset moodsaimat tehnikat. Esimene poolteist aastakümnet oli Kreenholmi Manufaktuuri kiire väljaarenemise ajaks, mil ta tõusis puuvillavabrikute esiritta. 1871. aastal andis Kreenholm 8,3 protsenti kogu Venemaa puuvillatööstuse toodangust.

Tabel 2

Kreenholmi Manufaktuuri asend Eestimaa kubermangu tööstuses aastail 1859—1880

Aastad	Kogu kubermangu tööstus		Kreenholmi Manufaktuur			
	Tööliste arv	Toodangu väärtus, rbl.	Tööliste arv	% kogu kubermangu tööliste üldarvust	Toodangu väärtus	% kogu kubermangu toodangust
1859	—	1 183 098	1314	—	562 240	47,5
1860	—	2 010 558	ca 2000	—	1 314 247	65,4
1861	—	2 595 199	—	—	1 918 188	73,9
1862	—	3 300 472	—	—	2 720 000	82,4
1863	—	2 214 482	1088	—	1 704 083	77,0
1864	—	3 963 176	1900	—	3 410 000	86,0
1865	—	4 694 372	2050	—	4 104 700	87,4
1866	—	6 018 818	2550	—	5 422 730	90,1
1867	—	4 977 113	2880	—	4 355 390	87,5
1868	—	—	3400	—	4 703 697	—
1869	5646	9 628 365	4000	70,8	6 468 975	67,2
1870	—	—	—	—	—	—
1871	6118	13 194 106	4750	77,6	7 713 937	58,5
1872	6143	13 918 339	4860	79,1	7 140 914	51,3
1873	5352	14 860 647	4028	75,3	6 426 442	43,2
1874	—	—	—	—	—	—
1875	5110	16 263 368	3693	72,3	6 484 797	39,9
1876	5232	17 297 418	3839	73,4	6 691 561	38,7
1877	5266	19 295 328	3601	68,4	6 263 164	32,5
1878	6131	20 437 475	4282	69,8	8 227 600	40,3
1879	6129	22 911 172	4188	68,3	9 692 161	42,3
1880	7183	25 878 284	4967	69,1	11 014 508	42,6

¹⁰ Волобуев jt., О периодизации..., lk. 18, 19—20.

¹¹ История рабочего класса России 1861—1900 гг. М., 1972, lk. 79 jj., 114. Kreenholmi 1872. aasta streigi kohta vt. lk. 81, 82.

¹² Волобуев jt., О периодизации..., lk. 19 ja 20.

Kreenholmi Manufaktuuri asendi arengust Eestimaa kubermangu tööstuses annab pildi tabel 2, mis on koostatud kubeneri aastaaruannete põhjal.

Toodangu pideva suurenemise iseloomustamiseks esitame andmed ka Kreenholmi Manufaktuuri keskmise aastatoodangu kohta viie aasta kaupa.¹³

	Kedrus, pd.	Riie, tuh. arss.
1857—1861	36 500	2 300
1862—1866	71 500	6 773
1867—1871	177 000	17 173
1872—1876	280 000	24 181

Veel 1872. aastal oli peremeestel-kapitalistidel kavas jätkata hoogsalt tootmise laiendamist ja suurendada tööliste arv enam kui kahekordseks. Järgnenud majanduskriisi ja depressiooni ajal aga pidurdus vabriku laiendamine ja tööliste arv koguni vähenes umbes 1000 võrra. Mõnevõrra mõjustas seda nähtavasti ka manufaktuuri valitsuse plaanide teatud muutumine pärast 1872. aasta streiki.¹⁴

Tabelist 2 näeme, kui domineeriv oli Kreenholmi Manufaktuuri asend Eestimaa tööstuses ning ülivõimas temas tööliste kontsentreeritus. Vabrikutööliste muutumine kapitalismiajastu proletarlasteks toimus siin intensiivsemalt kui kuskil mujal Eestis. Need objektiivsed tingimused olidki aluseks, et tööliste väljaastumised Eestis tõusid just siin kõige enne tööstusproletariaadi streigivõitluse tasemele.

Seaduspärane on seegi, et Kreenholmi tööliste jõudsid streigini manufaktuuri väljaarendamise esimese etapi ning tööstusliku tõsuperioodi lõpul, enne majanduskriisi puhkemist.

Omaaegsete sündmuste paremaks mõistmiseks on oluline lühidalt iseloomustada Kreenholmi proletariaadi formeerumist.

Kreenholmi Manufaktuur asutati uuena, ilma kohaliku eelkäijata. Ja kuna Narva ümbrus ei olnud kuigi tihedalt asustatud, tuli tööliste värbamisel algusest peale arvestada laiemat tagamaad. Värbamiskulutusi hakati kohalikes ajalehtedes avaldama juba 1858. aasta kevadest peale, Tallinnas, Pärnus, Tartus jm. aga asusid tegevusse värbamisagendid, kelleks Pärnus näiteks oli köster C. F. Lorenzonn¹⁵ Värvati mõlemast soost tööjõudu kümnendast eluaastast alates. Sama tehti ka vene linnades. Kvalifitseeritumat tööjõudu püüti algul värvata välismaaltki. Saksamaalt toodi umbes 250 töölise, kellest aga juba 1860. aasta kevadtalvel üle poole omavoliliselt lahkus, tulumata siinset ränka kurnamist ning toorest kohtlemist.

Seega kujunes Kreenholmi proletariaat algusest peale väga mitmesugustest elementidest. Manufaktuuri pidev laiendamine 1860-ndate aastate teisel poolel ja 70-ndate algul tõi vabrikusse üha uut tööjõudu. Pidevat uue tööjõu juurdetulekut nõudis ka kõrge suremus, eriti alaealiste tööliste hulgas, ning üldse tööliste suur voolavus. Kõige selle tõttu ei saanud Kreenholmis kuhjv mitmetuhandeline töolistemass olla mingi stabiliseerunud kollektiiv. See oli üheks teguriks, mis pidurdas tööliste ühinemist.

Oma geograafiliselt ja sotsiaalselt päritolult, rahvuslikult koostiselt, vanuseliselt struktuurilt ning töökogemustelt oli Kreenholmi töölikond väga erinev. Seda suhteliselt noort, suurel määral alatasa uuenevat ning ajavahemikus 1865—1871 enam kui kahekordistuvat tööliste hulka vormis ja sidus alles ühine töö, huvid ja elutingimused. Kuid töögi liigendas töölikonda. Ketrusosakonna töölisel, kelle töö oli üldiselt mustem,¹⁶ moodustasid üle 62, kudumisosakonna omad ligi 32 ja mitmesugused abitöölised 6 protsenti.¹⁷ Kummaski osakonnas aga oli omakorda kümnekond eri tööala erineva palga¹⁸ ja mui-

¹³ RAKAL (= NSVL Riiklik Ajaloo Keskarhiiv Leningradis), f. 23, nim. 20, s.-ü. 867.

¹⁴ Рабочее движение в России в XIX веке, т. II, ч. I, lk. 351.

¹⁵ «Перно Postimees» 2. apr. 1858 jj. ja 14. jaan. 1859.

¹⁶ В. Г. Герасимов, Жизнь русского рабочего, lk. 21 (ketrajatel olid seepärast mustad, kangrutel valged numbrid).

¹⁷ Кренгольмская стачка 1872 г., lk. 138.

¹⁸ Sealsamas, lk. 142. Nagu säilinud palgaraamatud näitavad, algas laste palgaastmestik mitte 3½, vaid 3¼ rublast kuus. (Vt. RAKA, f. 30, nim. 144, s.-ü. 111 (Juhan Türk, Kai Lesman, Marie Karlson).)

dugi ka erineva oskustasemega. Osa töölisi sai palka tükitöö järgi, osa oli kuupalgal. 1872. a. oli vabrikutööstisest vähemalt 25 protsenti lapsi, naistöölisi oli 28,4 protsenti.¹⁹

Põhiallikaks, kust Kreenholmi Manufaktuur sai tööjõudu, oli diferentseeruv küla. Algul takistasid eesti maakehvike valgumist tööstusse mõisnikud väga suuresti. 1858. aastal oli Joala mõisa vabadikel selles asjas terav kokkupõrge mõisnik Crameriga. Osale vabadikest ja nende poegadest jagas haagikohtunik seoses sellega kohapeal ihuuhultust, ühe pekstu isa, S. P. Suvalov, aga saadeti pärast teisi karistusi Ida-Siberisse.²⁰ Aravoolukanalid külast laienesid tunduvalt 60-ndate aastate jooksul, eriti künnendi lõpul. Üle 1/5 Kreenholmi Manufaktuuri tööstisest kuulus 1872. aastal veel talupojaseisusesse, ligi viiendik linlaste ja nn. kodanikuseisusesse (neistki oli enamik sünnilt talupojad). Käsitöölise osa Kreenholmi proletariaadi kujunemise allikana oli küllaltki väike. 1872. aasta septembris arreteeritud 35 töölisest on ainult kahe kohta (J. Jalakas ja A. Nering) märgitud, et nad olid varem käsitöölised. Üheks tööjõu allikaks Kreenholmile oli ka alamväelaste seisus — tähtajata puhkusele lastud ja erusoldatid, soldatinaised, -lesed ja -lapsed.

Proletariaadi kujunemise üheks tähtsamaks allikaks aga muutusid töölisperekonnad ise. Nii oli see ka Kreenholmis. Tavaliselt töötasid kõik töölisperekonna töövõimelised täiskasvanud vabrikus. Kreenholmi vabrikukasarmutes ja -elamutes elavatest inimestest moodustasid mittetöötavad perekonnaliikmed ainult 27 protsenti.²¹ Kreenholmis elavatest alaealistest käisid vabrikus tööl 56,9 protsenti. Tihti peale pandi laps vabrikusse tööle juba 7—10-aastaselt. Vabrikuvallitsuse andmetel oli 1873. aasta kevadel kuni 1500 alaealist töölisi,²² seega enam kui kolmandik töölise üldarvust. Enamik neist oligi siinsete töölisperekondade noorpõlv, kelle elu oli lapsest peale seotud üksnes vabrikuga.

1861. aastal avastasid Kreenholmi direktorid veel ühe odavate töökäte saamise allika, nimelt Peterburi kasvatusmaja. E. Kolbe taotles sealt sama aasta sügiseks tööliseks 500 10—16 aasta vanust kasvandikku, lubades kuupalgaks 1—20 rubla.²³ Nende ebainimlikku kurnamist ja toorest kohtlemist Kreenholmis on credalt kirjeldanud oma mälestustes V. Gerassimov, kes ise oli üks nendest 12. eluaastast peale kuni 21-aastaseks saamiseni.

Kuna Kreenholm asus eesti ja vene rahva etnilisel piiril, kujunes siin tööliskond põhiliselt nendest kahest rahvusest. 1866. aastal oli tööstisest eestlasi 62, venelasi 36,7 ja välismaalasi, peamiselt sakslasi, 1,3 protsenti, 1872. aasta sügiseks aga oli eestlaste osatähtsus tõusnud ligi 70, venelaste oma aga langenud peaaegu 30 protsendini.²⁴

Põhiosa eesti tööstisest oli 1872. aastal pärit Viru-, Harju-, Tartu-, Pärnu- ja Viljandi-maalt. Ka vene töölise enamik pärines naabruses asuvatest Jamburgi ja Oudova kreisist ning Peterburi linnast, vähemal arvul ka Pihkva kubermangust. Osa töölisi oli pärit Smolenski kubermangust ja Kesk-tööstusrajoonist (Moskva, Vladimiri, Kaluga ja Tveri kubermangust), osa veelgi kaugemalt (Rjazani kubermangust). Vene töölised olid liikuvad ja vabrikueluga ulatuslikumalt tuttavad, nende hulgas oli ka rohkem oskustöölisi.

Eesti töölised elasid perekonnadena sagedamini kui teistest rahvustest töölised. Eriti vene meestel asusid perekonnad sageli veel kodukülas. Seda lubavad järeldada erinevused töölise soolises ja vanuselises koostises. 1872. aasta sügisel oli

	mehi	%	naisi	%	alaealisi	%
eestlasi	1351	41,6	985	30,4	908	28,0
venelasi	807	57,6	333	23,8	260	18,6

(Vene rahvusest alaealiste puhul tuleb meeles pidada, et 203 neist olid kasvatusmajast.²⁵)

¹⁹ Кренгольмская стачка 1872 г., lk. 137. 1859. aastal olid vastavad suhtarvud 15,1 ja 35,3.

²⁰ РАКА, f. 862, nim. 1, s.-ü. 6198, l. 37.

²¹ Кренгольмская стачка 1872 г., lk. 147. Võrdluseks olgu märgitud, et Kreenholmis välismaalastest töölisperekondades, arvestamata meistreid ja spetsialiste, oli koduseid 1866. aastal 51,4 protsenti. 1859. aastal oli Kreenholmis peale 1314 töölise 282 kodust perekonnaliiget; lastest oli koduseid 48,3, naistest 12,5 ja meestest vaid 4,5 protsenti.

²² Sealsamas, lk. 183.

²³ РАКА, f. 291, nim. 1, s.-ü. 14432, l. 2.

²⁴ Кренгольмская стачка 1872 г., lk. 137.

²⁵ Sealsamas, lk. 138.

See erinevus oli põhiliselt tingitud sellest, et vene aladelt saabunud talupojaseisusesse kuuluvad töölised tulid Eestiga võrreldes teistsugusest agraarkorrast.

Peamine osa Kreenholmi Manufaktuuri töölistest oli puhtproletaarne, nagu see on paratamatu säärase suurtööstusettevõtte puhul.²⁶ Siin ei olnud enam mingeid sesoonseid töölepinguid, vaid ainult aastased, tööle aga võeti ükskõik mis kuul ja kuupäeval. Kreenholmi tööstushiiglane oma värtnate, mehhaaniliste telgede ja muude masinatega nõudis ainult aastaringselt töötajaid ja sai sellega alalise tööliskaadri üheks kujunemiskoldeks. 1. oktoobril 1872 oli Kreenholmis vanu, siin juba viis või enam aastat püsivalt töötanud 1224 ehk 26,36 protsenti kõigist töölistest.²⁷

Kahjuks ei võimalda need erikomisjoni andmed eristada, kuidas vanad töölised jagunesid eri kategooriate järgi. Säilinud palgaraamatute alusel, niipalju kui need sisaldavad andmeid Kreenholmi tööletuleku aja kohta, on pilt järgmine:²⁸

	enne 1863. aastat	1863	1864	1865	1866	1867	1868	1869	1870	1871	1872	kokku
kudumis- vabrikus	—	2	1	1	1	1	2	2	5	2	—	17
ketrus- vabrikus	1	—	1	1	1	—	—	—	2	13	4	23
k o k k u	1	2	2	2	2	1	2	2	7	15	4	40

Palgaraamatutest saadud andmed käivad äärmiselt väikese osa tööliste kohta, kes moodustavad ainult 0,85 protsenti 1872. aasta sügisel neis vabrikuis olnud tööliste arvust. Ometi kajastavad need napidki arvud teatud dünaamikat, mis on kooskõlas tootmise laiendamise järkudega manufaktuuris. Teiseks on nendest vanu, viis või enam aastat püsinud töölisi 12, seega 30%. Kuigi see ületab täpsete andmete põhjal saadud suhtarvu, ei ole erinevus siiski kuigi suur. Seepärast võime neid andmeid teatud ettevaatusega kasutada ka tööliste eri kategooriate iseloomustamiseks. Nende põhjal oli vanu töölisi kudumisvabrikus 17-st 8 ehk 47 ja ketrusvabrikus 23-st 4 ehk 17,4 protsenti. Vanemate tööliste absoluutne ja suhteline ülekaal just kangrute hulgas ketrajatega võrreldes on ilmne mõningatel teistelgi andmetel. Ketrusvabriku tööliskond oli tunduvalt voolavam, juhuslikum ja noorem kui kudumisvabrikus. See Kreenholmi proletariaadi eri kategooriate omapära aitab meil paremini mõista ka sealset ajaloolist sündmusi 1872. aastal.

Kokku võttes oli Kreenholmi proletariaadi iseloomulikuks jooneks see, et ta algusest peale kujunes internatsionaalsena. Teiseks väga oluliseks jooneks oli, et ta moodustus alalistest töölistest, kes elasid ja töötasid aastaringselt vabrikus ning kellele side külaga ei olnud enam kuigi tähtis.

Otseselt Kreenholmi proletariaadi hulka ei saa lugeda ehitustöölisi (müürsepad, puusepad, kivimurdjad ja mullatöölised), kelle hulk siin alalise ehitustegevuse tõttu oli küllalt suur (1872. a. suvel umbes 800), kuna nad olid ulgtöölised, kes siin töötasid enamasti vaid kevadest sügiseni ning keda palkasid ehitusettevõtjad, Nende elulaad ja pendelliikumine oli erinev vabrikutööliste omast. Kes neist ei olnud linlane, see polnud katkestanud sidet kodukülaga, kus ta perekond elas. Nende päritolu peamised piirkonnadki olid vabrikutööliste omast mõnevõrra erinevad.

²⁶ Puhtproletaarse elementide iseloomustust vt. V. I. Lenin, Menševismi kriis. Teosed, 11. kd., lk. 328.

²⁷ Teoses «Кренгольмская стачка 1872 г.» lk. 137 on millegipärast antud 24%. Täpsemustatud protsent leidub teoses «История рабочего класса России» lk. 50.

²⁸ РАКА, I, 30, nim. 144, s.-ü. 111. Arvestatud on ainult neid töölisi, kes palgaraamatu või teiste andmete põhjal olid vabrikus tööl veel 1. augustil 1872.

Käsitledes proletariaadi võitluse mitmesuguseid arenemisastmeid, kirjutasid K. Marx ja F. Engels «Kommunistliku Partei manifestis»: «Alguses võitlevad üksikud töölised, siis ühe vabriku töölised, siis ühe tööharu töölised ühes kohas üksiku kodanlase vastu, kes ekspluateerib neid otseselt.»²⁹ Ka Kreenholmi Manufaktuuris oli 1850-ndate aastate lõpust kuni 70-ndate aastate alguseni esinenud vaid üksikute tööliste või nende rühmade väljaastumisi nagu kohati teisteski vabrikutes Eestis. Ühe ettevõtte kõigi tööliste väljaastumiseni jõuti aga alles 1872. aastal Kreenholmis, mitme vabriku tööliste samaaegse väljaastumiseni ühes kohas (Narva streik) aga kümme aastat hiljem. See seaduspärane järgnevus kinnitab, et kapitalistidevastases võitluses uue astmeni jõudmiseks nõudis vajalike objektiivsete ja subjtiivsete tingimuste valmimine Eestis ligi veerand sajandit. Ja seegi sai teoks ainult masinalises suurtööstuses, mis kujundas proletariaadi, kes oli võimeline esialgses majanduslikus võitluses kasutatud primitiivsetelt vormidelt üle minema suuremat ühinemist nõudvatele töölisliikumise vormidele. V. I. Lenin kirjutas, et «kapitalism viib paratamatult võitluseni tööliste ja peremeeste vahel, kui aga tööstus muutub suurtööstuseks, siis muutub see võitlus paratamatult streigivõitluseks».³⁰

Kui oleksid säilinud Kreenholmi vabrikupolitsei ja Alutaguse haagikohtuniku arhiivifondid, leiaksime sealt kindlasti rohkem andmeid üksikute tööliste ja töölisrühmade mitmesugustest väljaastumistest, kui neid praegu teame.

Praegu teada olevail andmeil osutasid juba 2. veebruaril 1859 umbes 40 Kreenholmi töölist «sõnakuulmatust», millega vabrikupolitsei enam hakkama ei saanud. Kohale kutsutud Alutaguse haagikohtuniku korraldatud ülekuulamisest hoidusid töölised algul kõrvale sel teel, et ei tulnud vabrikusse. Alles siis, kui haagikohtunik sai Narvast enda käsutusse 50-mehelise sõjaväekomando, «taastati jälle rahu» 4. veebruaril, 14 töölisele kui «peasüüdlasele» anti ihunuhtlust ja saadeti oma kodukohta.³¹

1860. aasta kevadel lahkusid omavoliliselt Kreenholmist umbes poolteistsada saksa kangrut, kes kaebasid, et neile ei maksta välja kokkulepitud palka ja et neid koheldakse kui pärisorje ega lubata teenistust enne tähtaega üles öelda. Lugu pääses saksa ajalehtede kaudu laia avalikkuse ette. Pärast seda loobusid Kreenholmi peremehed tööliste värbamisest välismaalt.³²

Arvukam omavoliline lahkumine Kreenholmist toimus 1870. aasta mais. Seekord olid lahkujajaks ehitustöölised. Kirde-Tartumaalt (Mustvee, Kükita, Kasepää), Kuramaa ja Vitebski kubermangust samal kevadel palgatud töölisartellides tekkis rahulolematust töö- ja elutingimustega.³³ 13. mail ei ilmunud osa töölisi tööle ning lahkus keelust hoolimata järgmisel päeval Kreenholmist. 20 mail järgnes neile veel 22-meheline grupp. Kokku lahkus seekord ilma passita 83 töölist.³⁴

Mainitud rahutustes leidub juba mõningaid streigi elemente, kuid ühist streigirinet veel ei tekkinud ning rahulolematust ei viinud seegi kord kaugemale, kui vaid üksikute rühmade omavolilise töölt lahkumiseni. Ka nõudmistes esines mitteproletaarseid traditsioone. Vanausulised näiteks nõudsid vabu päevi oma pühadeks.

Üksikute tööliste omavolilisi lahkumisi, proteste ja kaebusi esines korduvalt. Tävaliselt lahendati need manufaktuuri oma jõududega, kasutamata haagikohtuniku, kohtu või kubermanguvõimude abi. Näiteks kangur V. Gerassimovi ja ketraja A. Jegorovi salaja Peterburi kaebama sõitmine 1870. aasta lõpul on meile teatavaks saanud ainult tänu sellele, et on säilinud V. Gerassimovi mälestused. Selle kaebuse tulemusena tehti lõpp vitsade ja kantsikute kasutamisele kasvatusmajast toodud tööliste karistamiseks ning edaspidi

²⁹ K. Marx, F. Engels, Valitud teosed, I kd., lk. 25.

³⁰ V. I. Lenin, Streikidest. Teosed, 4. kd., lk. 273.

³¹ RAKA, f. 29, nim. 4, 1856. a., s.-ü. 218 b I, l. 118.

³² Eesti NSV ajalugu, II kd. Tallinn, 1963, lk. 163.

³³ RAKA, f. 904, nim. 1, s.-ü. 8, l. 3.

³⁴ Sealsamas, l. 1.

rakendati nende puhul vaid kartserit või rahatrahvi.³⁵ Tavaliselt lõppesid seda laadi «protestid ja mässud» vaid peksasaamisega.³⁶

Üldse oli tööliste toores kohtlemine ja peksmine Kreenholmis kuni 70-ndate aastate alguseni väga levinud ega piirunud mitte ainult alaealistega. «Eeskujuks» oli siin kuus-teistkümmend aastat manufaktuuris despootlikult peremehetsenud volinik E. Kolbe. 1865. aastal kaebas Carl Onni Kolbe peale löömise pärast, algul haagikohtunikule, hiljem ka suurvürst Konstantin Nikolajevitšile. Et vältida asja kohtusse andmist, oli Kolbe sunnitud Onnile maksuma hüvitust ja jätma tema ning ta pere edasi tööle.³⁷ Vana valvuri O. Ivanovi veriseks peksmise eest 1869. aastal kaevati Kolbe küll kohtusse, kuid seegi kord lõpetati süüdistus kokkuleppe korras.³⁸ Tööliste peksmise poolest oli kurikuulus ka manufaktuuri majandusvalitseja A. Frey, kes algusest peale oli Kolbe truu paarimees. Peksmise pärast kaebas tema peale 1871. aasta hilissuvel haagikohtunikule Mustveest pärit tööline R. Fedorov.³⁹ Isegi ajutine politseiülem ütles 1872. aasta oktoobris Frey kohta, et tema juurde kardetakse minna lõpparvet saama, kuna ta lööb töölisi ja trahviv veel peale selle.⁴⁰

Rahva süveneva meelepaha ühe põhjusena märgib V. Gerassimov oma mälestustes korduvaid inimohvritega õnnetusjuhtumeid. Ühe sellisena kirjeldab ta lähemalt, kuidas 1869. aasta 2. juuni õhtul kella kaheksa ajal töölt lahkuvate naistöölise läbiotsimisel tunglevate inimeste survele mürdusid silla pehkinud käsipuud ning hulk naisi kukkus jõkke. Neist suudeti päästa vaid osa.⁴¹ Kohtuotsustes aga ei kujutatud tunglemise põhjustajatena mitte läbiotsijaid, vaid seda, et üks naistöoline jäänud jalgapidi sõevankri ratta alla, käsi-puude kohta aga arvati, et need olevat olnud hästi tugevad. Järelikult ei saavat kedagi ettevaatamatuses süüdistada.⁴²

6. oktoobril 1870 varisesid neljakorruselise vabrikahoone ehitamiseks püstitatud tel-lingud, kusjuures 8 meest sai surma, 14 vigastada. Alutaguse haagikohtuniku poolt korraldatud eeluurimise protokollist selgub, et tellingute ehitamisel ei oldud kohati vajalikult hoolikad, pealegi lasti neile kuhjuda liiga paksult ehitusprahti.⁴³ Ehitusettevõtja omakorda püüdis vastutust veeretada küll arhitektile, küll manufaktuuri poolt antud ebakvaliteetsele puidule. Seda tõsiasja kinnitas ka haagikohtunik. Töölisedki pidasid varingu põhjuseks osalt kõlbmatut materjali, mis, muide, päev pärast õnnetust, enne haagikohtuniku saabumist oli minema viidud.⁴⁴ Kohus mõistis ehitusettevõtja igasugusest vastutusest vabaks ja kuna puudusid kindlad tõendid varingu tõelise põhjuse kohta, ei saadud kedagi karis-tada.⁴⁵

24. juunil 1872 tekkis puuvillapalli avamisel ühes tööruumis tulekahju, milles hukkus kaks eesti töölisi.⁴⁶ Sellegi õnnetusjuhtumi panid töölised vabrikuvälituse hoolimatuse arvele, nagu võib järeldada Narvast «Perno Postimehele» saadetud sõnumist.

Masendavalt mõjus koolera puhkemine Narvas juuli viimasel dekaadil 1872. Taud nõudis arvukaid ohvreid eeskätt Kreenholmi vabriku- ja ehitustööliste hulgast, kelle töö-ja elamistingimused olid äärmiselt ebatervislikud. Ametlikel andmeil suri koolerasse, mis kestis kuni 25. septembrini, 334 kreenholmlast.⁴⁷ Ühe endise Kreenholmi tööliste teatel aga

³⁵ В. Г. Герасимов, Жизнь русского рабочего, lk. 36.

³⁶ Sealsamas, lk. 36.

³⁷ RAKA, f. 29, nim. 6, 1865. a., s.-ü. 33, l. 4.

³⁸ Eesti NSV ajalugu, II kd., lk. 164.

³⁹ RAKA, f. 904, nim. 1, s.-ü. 12, l. 8.

⁴⁰ RAKA, f. 29, nim. 2, s.-ü. 560, l. 368. Kui tööline Ossip Petrov palus juulis 1872 lõpparvet, lõi Frey teda kepiga. (Sealsamas, s.-ü. 562, l. 38 p.)

⁴¹ V. Gerassimov, Kasvatasmaja kasvandik, lk. 748.

⁴² RAKA, f. 862, nim. 1, s.-ü. 7020, l. 1—3. Ametlikel andmetel suudeti jõkke kukku-nuist päästa 19 naist, 9 eesti, 4 vene ja 1 saksa naistöoline aga uppusid.

⁴³ RAKA, f. 904, nim. 1, s.-ü. 9, l. 3—6, 10—11. Surma saanud ehitustöölistest olid 6 pärit Tartumaalt (Kükita, Mustvee ja Mäksa), 1 Saaremaalt (Kõigustest).

⁴⁴ RAKA, f. 862, nim. 1, s.-ü. 7241, l. 2—3.

⁴⁵ Sealsamas, l. 1 p. ja 5.

⁴⁶ Sealsamas, s.-ü. 7350, l. 1—2; f. 30, nim. 329, s.-ü. 194.

⁴⁷ RAKA, f. 29, nim. 2, s.-ü. 562, l. 413. Eestimaa kuberneril 1872. aasta aruandes arva-takse, et Kreenholmis suri vähemalt 400 inimest. (RAKA, f. 291, nim. 1, s.-ü. 12859a, l. 8.)

suri vähem kui kuu jooksul koolerasse üle 500 inimese.⁴⁸ P. Halleri uurimuse järgi suri juuli lõpust septembrini Kreenholmis ja Joalas ligi 900 inimest.⁴⁹

Koolera hirmul soovisid 9. augustil eram kui pooled uue kanali rajamisel töötavatest kivitöölised ja müürseppadest lahkuda. Neist umbes 450 katkestasidki töö. Järgmisel päeval lahkus omavoliiselt 60 vene ja 200 eesti töölist.⁵⁰

Niisiis kasutas osa hooajatöölisi siin veel vana, primitiivset protestivormi — massilist töölt lahkumist. Nagu tõesime, oli seda Kreenholmis varemgi kasutatud, kuid mitte vanade püsivtööliste poolt. Kuigi oli tegemist töö omavolilise katkestamisega, ei olnud siin tegemist veel tõelise streigiga, mida kasutatakse võitlusvahendina proletaarsete nõudmistele elluviimiseks. Hooajatöölised kinnitasid korduvalt, et peale koolerakartuse pole neil teisi põhjusi lahkumiseks ning lubasid epideemia raugedes kohe tagasi tulla ja tööd jätkata.⁵¹ Ja ei möödunud kahtegi nädalat, kui omavoliliselt lahkunud müürsepad hakkasidki 3—5-kaupa tööle tagasi tulema.⁵² Septembristreigi ajal, kui kogu vabrik seisis, töötasid müürsepad ja paemurdjad «korralikult».⁵³

Meil poleks sündmuste arengust õiget käsitust, kui loeksime Kreenholmi 1872. aasta streigi alguseks hooajatööliste väljaastumist ja nimetaksime viimast kivimurdjate streigiks.⁵⁴ Sündmusi nii tõlgendades, nagu seda teeb P. Kann,⁵⁵ tähendaks kangrute ja ketrajate väljaastumine vaid kivimurdjate poolt alustatud streigi laienemist, mitte aga kvalitatiivselt uue võitlusvormi kasutuselevõttu.

Kuigi hooajatöölised ja vabrikutöölised väljaastumised ajaliselt osalt kattusid, ei ole õige rääkida esimeste alustatud streigi laienemisest või et nende protest oleks äratanud vabrikutöölised. Hooajatöölised ainuke nõudmine lubada neid lahkuda koolera kestuse ajaks ei olnud sisuliselt proletaarne. Tema ainsaks ajendiks oli erakordne olukord. Vabrikutöölised nõudmised seevastu ei olnud tingitud koolerahirmust, s. o. pimedast stiihiast, vaid peamiselt majanduslikust ja õiguslikust olukorrast, äärmiselt rasketest töö- ja elutingimustest ning õiguseelusest, mille pideva halvenemise vastu väljaastumiseks oodati ainult soodsat momenti, samuti üldisest tööliikumise teravnemisest Peterburi tööstusrajoonis ning Kreenholmi vabrikutöölised endi solidaarsuse ja aktiivsuse kasvust.

Märkimisväärne on, et V. Gerassimov oma mälestustes pühendas kooleraga seotud asjaoludele ainult neli lauset. Neis räägib ta ebainimlikust käitumisest haigetega, mis süvendas tööliste meelepaha, kuid tema sõnade järgi ei olnud koolera puhkemine streigi signaaliks.⁵⁶ Kivimurdjate hulgas esinenud rahutusi ja nende osalist omavolilist lahkumist ei maini ta sõnagagi. Ka andmed, mis on säilinud streikijate läbirääkimistest Kolbe ja teiste võimumeestega 14. ja 21. augustil, ei anna erilist tähtsust koolerale, rääkimata kivimurdjate väljaastumisest. Vabrikutöölised ei epideemiakartus vaid teisejärgulise tähtsusega.⁵⁷

Esimest korda mainitakse kivimurdjate väljaastumist kui tõuget vabrikutöölised «kõigi oma nõudmistele» esitamiseks Peterburi kubermangu sandarmivalitsuse ülema vestluses kangur Zahhar Sokoloviga.⁵⁸ See vestlus toimus kas 19. augusti õntul või 20. hommikul, seega ajal, kui streigi jätkamine ja laiendamine oli eesrindlikel töölistel just käimas. Selle väljanuhkimiseks oligi sandarmiüle Peterburist isiklikult kohale sõitnud Moskva kubermangust pärit vana kogenud tööline oli küllalt kaval, mõistmaks sandarmi-

⁴⁸ «Eesti Postimees» 4. okt. 1872.

⁴⁹ P. Haller, Biostatik der Stadt Narva nebst Vorstädten und Fabriken in den Jahren 1860—1885 mit einem Anhang über die Morbilität daselbst. Inaugural-Dissert. Dorpat, 1886, lk. 8.

⁵⁰ Кренгольмская стачка 1872 г., lk. 3 ja 9.

⁵¹ Sealsamas, lk. 4. Kui kõik vabrikutöölised 21. augustil oma nõudmised esitasid, kinnitasid kohalejäänud kivimurdjad kubernerile, et neil pole mingeid pretensioone. (Sealsamas, lk. 20.)

⁵² Sealsamas, lk. 21 ja 22 (teated 24. ja 25. augustist).

⁵³ Sealsamas, lk. 48.

⁵⁴ P. Kann, Kreenholmi streik 1872, lk. 49.

⁵⁵ Sealsamas, lk. 57.

⁵⁶ В. Г. Герасимов, Жизнь русского рабочего, lk. 37—38.

⁵⁷ Кренгольмская стачка 1872 г., lk. 51.

⁵⁸ Sealsamas, lk. 19.

ohvitseri vestluse tagamõtet, ega osutanud konkreetset ühelegi isikule, küll aga eesti selt-simeestele kui algatajatele. Seejuures ei olnud Z. Sokolovil mingit põhjust varjata, et tööliste rahulolematuse vabriku juhtkonnaga oli nende hulgas tekkinud ja süvenenud juba ammu. Nõudmistest tõstis Sokolov nähtavasti esile tööpäeva lühendamist ühe tunni võrra.

Käsitus, et just koolera kutsus esile käärimise tööliste hulgas, muutus ametlikes dokumentides üldiseks, kui püüti seletada Kreenholmi streigi puhkemist augustis. Selles läks kõige kaugemale Eestimaa kubermangu prokuröri kt. V. Zelehhovski, kes väitis, et müürsepad olevat töölt lahkunud koolera hirmul, nende mittekuuletumine vabrikuülemus-tele «julgestas ka teisi töölisi ning need omakorda otsustasid esitada oma nõudmised».⁵⁹ Prokurör sai asjast aru nii, et mujalt tulnud inimestel, kes ainult ajutiselt olid seotud vabrikuga ning järelikult olid ka vähem vabriku juhtkonna rõhumise all, oli kergem Kolbe keelule vastu hakata.⁶⁰

Erinevalt hooajatööliste väljaastumisest, mille põhjustas ainuüksi koolerapaanika, oli vabrikutööliste rahulolematuse kujunenud pikka aega. Seda kinnitavad ka kõik võimuesindajate aruanded.⁶¹ Eeskätt kudumisvabriku tööliste hulgas pidi juba ilmselt olema juurdumas mõte kasutada töö katkestamist selleks, et toetada oma nõudmisi töötingimuste parandamiseks. Tihedate sidemete tõttu Peterburiga võib arvata, et sealsete tekstiilitööliste streigid olid Kreenholmi kangrutele olnud äratavaks algeks. Vene kangrute poolt 21. augustil läbirääkimisteks valitud kahekümne esindaja hulgas oli muide kuni viis meest, kes olid Peterburi kodanikud. Nagu sündmuste käik näitab, pidid eesrindlikud töölised streigi korraldamisest teadma mõnda aega.

Ilmselt ei olnud vähimatki tagantjärele mõtlemist, kui V. Gerassimov meenutas, et oli palju «põhjusi, miks rahvas peremehi vihkas, kuid ta kannatas siiski ära ja, nagu öeldakse, ootas paremat ilma. Nii venis asi kuni 72. aastani, mil tööliste kannatus lõpuks katkes ja nad otsustasid korraldada streigi (sõrendus minu — A. V.). Asi oli nii».⁶² Ning kohe järgneb üksikasjalik ülevaade, kuidas vabriku algusajal kehtinud töötingimusi hakati hiljem järk-järgult halvendada, vähendades mitmel viisil töötasu,⁶³ pikendades tööaega ja kehtestades uued trahvid ja mahaarvamised. Selles osas sisaldavad Gerassimovi mälestused lausa dokumentaalselt täpseid andmeid. Ta jätkab: «Töölisel märkasid kõiki neid tempe ammu ja ootasid ainult sobivat juhus, et oma protesti avaldada.» Nagu näeme, langeb see iseloomustus täiesti ühte Z. Sokolovi ja streigi juhtivasse tuumikusse kuuluvate tööliste avaldustega vahetult sündmuste ajal.

Ilmselt tuleb streigist aktiivselt osavõtnud kangru V. Gerassimovi iseloomustust streigi alguse kohta pidada täpseks, tsaarivõimu asjameeste eruannetes aga on asjaolusid mittemeti segatud. Vaatleme seda küsimust mõnevõrra laiemas aspekti ühe joonena.

*

Kreenholmi streik puhkes just sellel arengupiiril, kus töölisliikumine Eestis sündus primitiivsetelt võitlusvormidelt streigi kui stiihilise töölisvõitluse põhivahendi kasutamisele. Seepärast pakub erilist huvi jälgida, kuidas ja milliste võtetega eesrindlikel töölistel läks korda streiki algatada ning muuta ta masside üksmeelseks väljaastumiseks. Teadmisest, et mujal on seda võitlusvormi kasutatud kuni selleni, kus tõepoolest tuhanded otsustavalt ühinevad, on pikk tee. Soodsate tingimuste korral aga võis see ka suhteliselt lühike olla. Selle kohta leidub töölisliikumise ajaloost küllaltki näiteid.

⁵⁹ Sealsamas, lk. 93.

⁶⁰ Sama versioon sattus ka pealinna ajakirjanduse («Биржевые ведомости») veergudele. (RAKAL, f. 1405, nim. 70, s.-ü. 7323, l. 14b.)

⁶¹ Кренгольмская стачка 1872 г., lk. 52, 91, 126.

⁶² В. Г. Герасимов, Жизнь русского рабочего, lk. 36.

⁶³ V. Gerassimov kirjutab siiski ainult kangrute töötasu järkjärgulisest vähendamisest. Meenutagem, et ta läks ketrusosakonnast üle kudumisvabrikusse 1869. aasta kevadel, kus hakkas varsti töötama kahel teljel, teenides kuus 18—22 rbl.

V. I. Lenin, kes pidevalt rõhutas kogu töölisliikumise stiihilisust enne selle sotsialismiga ühinemist, on ühtaegu näidanud, et «ka stiihilisuse ja stiihilisuse vahel on vahe», kusjuures progress seisnes siin mõnesuguse teadlikkuse ärkamises ja selle avalduste sagenemises. Seda laadi «teadlikkuse välgatusteks» on, et «esitatakse kindlaid nõudmisi, arvestatakse ette, missugune moment on soodsam, arutatakse tuntud juhtumeid ja eeskujusid teistes kohtades jne.»⁶⁴ Kuigi Lenini iseloomustus käib Venemaa töölisliikumise hilisema perioodi kohta, Kreenholmi vabrikutöölise väljaastumine aga asub streigiliikumise algul, võime mõnesuguseid teadlikkuse välgatuste embrüonaalseid jooni jälgida juba siingi. Kreenholmilased, sealhulgas ajuti isegi kõnesoleva streigi juhid, nimetasid oma väljaastumist «mässuks». Ometi polnud see sugugi enam lihtsalt rõhutud inimeste ülestõus ega ainult meeleheite- ja kättemaksuavaldu. See ilmneb juba kangrute esimestes väljaastumistes augustikuu algupoolel.

Mis oli siis selleks sobivaks juhuseks, mida vabrikutöölised olid juba ammu oodanud, et oma nõudmistega välja tulla?

V. Gerassimovi järgi sai kangrutele signaaliks konflikt Kolbega, kes oli andnud käsu avada tööruumide õhustamiseks aknad ja ähvardanud akna sulgejat trahvida viie rublaga. Sellega oli jälle kasutusele võetud uus trahv, mida töötingimustes polnud ette nähtud, kergelt rõivastatud töölisi aga ähvardas küimetumine keset suve. «Me läksime hulgakesi direktori juurde,» meenutab Gerassimov, ning Kolbe rahuldanud protesti. Seda kasutades laiendanud töölised sealsamas oma nõudmisi, taotledes vabriku asutamisel kehtinud töötingimuste taastamist. Kolbe kaubelnud välja nädalase ooteaja.

See konflikt ja vabrikutöölise nõudmiste esmakordne esitamine toimus nähtavasti 7. augustil, seega vähemalt paar päeva enne hooajatöölise rahutusi. Seda daatumit toetab nii nädalane ooteaeg, mis lõppes 14. augustil, kui ka Kolbe korraldus vabrikuruumide õhustamiseks. Nimelt inspekteeris Eestimaa kuberner seoses kooleraga 7. augustil Kreenholmi. Talle ei esitatud tollal ei vabriku juhtkonna ega tööliste poolt mingeid pretensioone.⁶⁵ Tõenäoliselt toimuski kangrute protesti ja nõudmiste esitamine Kolbele alles õhtul, pärast tööaega, nagu kaebuste kord ette nägi. Kuberneri ilmumine Kreenholmi aga tingis nii Kolbe korralduse kui ka mõjutas teda olema tööliste protesti puhul järeleandlik.

Lisavalgust streigi eelloole heidab Jakob Tamme kui streigi ühe juhi kaebekiri, mille ta asumisel olles 17. augustil 1875 Minussinskist tsaari nimele saatis ning milles ta taotles tema kohta langetatud kohtuotsuse uuesti läbivaatamist ja enda õigeksmõistmist.

Töölise väljaastumist esilekutsunud põhjustest mainib J. Tamm esikohal kiriku heakskiidust tehtud mahaarvamisi. Kolbe ja pastori kokkuleppel loodetud ehitada kirik, kogudes igalt tööliselt 15 rubla. «Kuid nagu teada,» jätkatakse kaebekirjas, «et ükski tööline ei saanud neid rahasisi sugugi kergelt; vabrikuväliseja sellise seadusvastase teo puhul ei olnud töölised nõus loovutama neilt mahaarvatud raha ja tõstsid mässi».⁶⁶ Teisel kohal nimetab J. Tamm nõuet, et töolistelt nõuti varem tööleilmumist kui see töötingimustes oli ette nähtud, korvamata seda mingi puhkusega. Kolmandaks põhjuseks oli see, et hakati, samuti töötingimuste vastaselt, trahvima igaüht, kes kas haiguse või muu oma hädavajaduse sunnil üheks-kaheks päevaks koju jäi.⁶⁷ Kuigi viimane rahulolematuse põhjus on

⁶⁴ V. I. L e n i n, Mis teha? Teosed, 5. kd., lk. 336.

⁶⁵ Кренгольмская стачка 1872 г., lk. 50.

⁶⁶ RAKAL, f. 1345, nim. 277, s.-ü. 153, l. 2: «Управляющий гн Колбе вместе с тамошним пастором желали устроить церковь, посредством збора с каждого рабочего по 15 руб. серебр., но как небезизвестно что каждому рабочему эти деньги не весьма легко могли достаться; то вследствие такого противузаконного поступка со стороны управляющего фабрики рабочие несогласались отдать вычитаемые им деньги и сделали бунт».

Teatavasti oli endine hoone, kus jumalateenistust peeti, paari aasta eest haiglaks muudetud, sest haigete arv suurenes 1869. aastal enam kui kolmekordseks, samal ajal suurenes jõudsalt ka töölise arv.

⁶⁷ Sealsamas, l. 2 p.: «... кроме того раньше времени как сказано в условии требовали на работу и недовал ни какого спокойя; ... начал отштрафовать деньгами каждого рабочего, кто не придет на работу день или два оставшись дома за болезней или же по необходимой собственной надобности, так как в условии этого небыло сказано ...» Esimese all on kokku võetud nii hommikuse tööletuleku aja viimine poole kuuelt kella viiele kui ka lõunaaja lühendamise umbes poole tunni võrra.

J. Tammel erinevalt kahest esimesest esitatud hilisema kaebuse alusena, oli ta tegelikult juba 21. augustil olemas kangrute nõudmiste 6. punktina (ketrajatel seda nõudmist polnud). J. Tamme järgi olnud ühise kaebuse põhjuseks just sunniviisiline mahaarvamine kiriku heaks ja töötingimustevastane tööliste puhkeaja vähendamine. Töölised nõudnud Tallinnast kohale kubeneri, kes kogu kaebuse läbi arutanud ning vana korra taastanud.⁶⁸ Asja lihtsustatud kujutamine kaebusena kubernerile ning sellega streigi tõelise käigu mahavaikimine võib olla tingitud kaebekirja koostamise eesmärgist.

Tähelepanuväärne on J. Tamme meenusus, et «mässu tegemise» vahetuks tõukeks oli olnud tööliste nõusolekuta kehtestatud mahaarvamine luteriusu kiriku heaks. Kontrollime seda teiste allikate abil.

Kangrute nõudmistes 14. augustil sellist punkti ei esinenud, küll aga võib see sisalduda üldisemalt sõnastatud kaheksandas nõudmises mitte teha palgaraamatutes mahaarvamisi ilma tööliste nõusolekuta.⁶⁹ Nädal hiljem olid streikijad sellest nõudmisest loobunud.⁷⁰ Aga miks siis?

Vaatame palgaraamatuid, mis on säilinud 1872. aastast. Tõepoolest, osa eesti tööliste palgaraamatutes esineb 15. juuli all ühekordne mahaarvamine «kiriku jaoks», mis on punase tindiga hiljem läbi kriipsutatud. Üldse oli võimalik leida 19 sellist eesti tööliste palgaraamatut, kus olid olemas sissekanded ka 1872. aasta juulikuu kohta. Kümnes neist leidis see ühekordne mahaarvamine. Kinnipeetud summa moodustas neil, kes teenisid kuus alla 10 rubla, 6—7, neil aga, kes üle 15 rubla, 4—6 protsenti palgast.⁷¹

Kuupalk, rubl.	Mahaarvamine, kop.	Palgaraamatute arv	
		kangrud	ketrajad
3,25—8,50	20—50	—	5
15,00—35,00	100—150	4	1

Üksnes palgaraamatute põhjal pole võimalik kindlaks teha, mis alusel osal eesti töölistel see sissekanne puudub. Mõned neist võisid ju olla õigustuselised, kuid vähemalt kahe kohta on teada, et nad olid luterlased. Nähtavasti oli määrav kuulumine siinsesse kogudusse. Muide, seda ühekordset maksu on võetud nii alla 15 aasta vanustel lastel kui ka alles mõne kuu eest Kreenholmi tulnud töölistelt.

Vene tööliste palgaraamatutes ei esine juulikuus ühelgi juhul seda laadi mahaarvamist. Seetõttu ei olegi nõudmisel, mis ootamatult erutas paljusid eesti töölisi, kohta V. Gerassimovi mälestustes.

Erakordne mahaarvamine on tühistatud enne augustikuu palga maksmist, nagu nähtub Mart Tolzi palgaraamatust. Tolz töötas ketrajana augustikuu ainult 7½ päeva, kuigi temaga lõpparve õiendati alles 24. augustil, kui lepingu järgi kohustuslik aasta Kreenholmis täis sai. Tema 8 rubla 50 kopika suurusest palgast oli «kiriku jaoks» maha arvatud pool rubla, kuid hiljem samuti kustutatud.⁷² Teatavasti pidid palgaraamatud iga kuu esimese viie päeva jooksul olema antud kontoris, kus neisse kanti eelmise kuu palk. Selle väljamaksmine toimus 1872. aastal 19. augustil. Kõige selle tõttu on tõenäoline, et üks

⁶⁸ Sealsamas: «Вследствие этого [рабочие] согласились подать жалобу о насильственном вычете управляющим вышеупомянутых денег и противу условия в работе безпокойства вытребовали на генерал губернатора из г. Ревеля, который разобрав все дело, успокоил нас по старому».

⁶⁹ Кренгольмская стачка 1872 г., lk. 8.

⁷⁰ Sealsamas, lk. 16. Esimesel pilgul võiks arvata, et see on asendatud punktidega 9 ja 10, kuid neis mainitud mahaarvamisega oli iga tööline nõustunud juba töölepingut sõlmides, s. o. palgaraamatut vastu võttes.

⁷¹ РАКА, f. 30, nim. 144, s.-ü. 111, l. 28 p., 43 p., 120 p., 182 p., 196 p., 266 p., 273 p., 310 p. Nende 9 eesti tööliste hulgas, kelle palgaraamatus puudub vastav sissekanne, polnud ühel märgitud ka igakuist 2% kinnipidamist, üks alaealine sai aga lõpparve 17. juulil, olles sel kuul töötanud 12 päeva. (Vt. sealsamas, l. 283 p. ja 284.) Sellest üksikjuhust ei või muidugi järeldada, et ühekordse maksu võtmine oleks otsustatud hiljem.

⁷² Sealsamas, l. 196 p. ja 197.

streikijate poolt 14. augustil esitatud punkt, nimelt 8., oli Kolbe-poolse järeleandmisega vahepeal juba lahendatud ning 21. augustil teda enam ei esinenud. Kolbe võis sellise järeleandmise pikemata teha, kuna see ei riivanud vabriku peremeeste kasumeid otseselt. Tööliste aga oli Kolbe järeleandmine tubliks ergutuseks, mis nähtavasti innustaski kangruid 21. augustil juba kõigi tööliste huvides nõudma ka igakuise 2 protsendi võtmise kaotamist. Kohe järgmises punktis nõuti 21. augustil, et «mitmesuguste seadusvastaste tegude eest» vallandataks kirikuvanem Kaarel Säck koos Kolbe käsilaste G. Brunesi ja K. Pikamäega. Luteri usu kiriku vanemana oli K. Säck tõenäoliselt osaline tööliste nõusolekuta erakorralise osamaksu määramises kiriku heaks. Kolm aastat hiljem nimetab J. Tammi toda erakordset mahaarvamist «seadusvastaseks teoks».

Niisiis oli augustikuu alguseks tekkinud Kreenholmis selline olukord, mis võimaldas vabrikutööliste aastaid küdenud rahulolematusel puhkeda aktiivseks protestiks. Kauaoodatud soodus moment näis olevat saabunud. Kui varasemate õnnetusjuhtumite puhul oli asja kohapeal uurinud ainult haagikohtunik, siis koolera puhkemine sundis kubermneri isiklikult sanitaarset olukorda kontrollima, saatma siia inspektori ning nõudma vabriku administratsioonilt mitmete korralduste täitmist. See sundis ka kõikvõimsat Kolbet manööverdama ning tegema tööliste protesti korral paar vähetähtsat järeleandmist. Töölisi aga ergutasid need kindlalt seisma oma olulisemate nõudmistest eest. Nagu sündmuste edasine käik näitas, olid eesrindlikud töölised tööpoolest tabanud aja, mil tingimused streigi kui võitlusvormi kasutamiseks olid valminud.

*

Seda sobivat juhust ei kasutanud Kreenholmi kangruid mitte mõne üksiku nõudmise läbisurumiseks. Juba augustikuu teise nädala alguseks oli neil kujunenud terve nõudmistest «programm», mille olulisemaks osaks oli üldine nõudmine taastada vabriku asutamisel kehtinud töötingimused. See üldine nõudmine, mis oli välja kasvanud hulkade meeolust, vastas tööliste selleaegsele mõttemaailmale ja ühendas enam-vähem kõiki tööliste kategooriaid, jäi püsima kogu streigi vältel. Teiselt poolt oli ta streikijatele oma nõudmistest sobivaks põijenduseks nii peremeeste kui valitsusvõimude ees, nagu Z. Sokolov teda näiteks sandarni-ülemaga vesteldes osavalt esitaski.⁷³ Tegemist oli vana ja laialt levinud, talurahvaliikumises juba ammu ajast tavalise nõudmisega. Muidugi oli temas tubli ännus vana aja idealiseerimist. Et selles veenduda, tarvitseb ainult võtta kätte Kreenholmi 15 aastat tagasi avaldatud tööliste värbamise kuulutused, milles meestööliste lubati kuus vaid 6¹/₂–7¹/₂, naistele 4¹/₂–5¹/₂ ja lastele 2–3 rubla, või meenutada tööliste protestiväljaastumisi vabriku algaastail.

Kolbe lubadustest võime järeldada, et kohe esimesel korral oli üldnõudmise tähtsaimaks punktiks tööpäeva lühendamine (ehk töölise puhkeaja pikendamine, nagu J. Tammi seda iseloomustas). Taotleti töö alustamist hommikul hiljem, lõunaaja pikendamist ja seda, et töölistel jälle lubataks hommikueine vabrikusse kaasa võtta. Tööpäeva lühendamine ühe tunni võrra oli Kreenholmi Manufaktuuri tööliste kõige tähtsam nõudmine. See seisis esikohal nii 14. kui ka 21. augusti läbirääkimistel ning oli ühine kangrutel ja ketrajatel.⁷⁴ Oli ju alles neli aastat tagasi siin tööpäev kestnud 12¹/₂ tundi.

Sisuliselt liitub tööpäeva lühendamise nõudmisega ka 14. augustil esitatud punkt, et lastele antaks rohkem aega kooliskäimiseks. Millegipärast loobusid streikijad sellest nõudmisest järgmisel nädalal, kuigi ta puudutas väga suurt osa töölistest. Võimalik, et sellele seisid vastu ketrajadki, kes vajasisid just laste tööjõudu, osalt kardeti ka teenistuse vähenemist. Kuid loobuda sellest nõudmisest võidi ka seepärast, et laste tööaja piiramine ei sobinud u u e n a üldnõudmise alla.

Tööpäeva lühendamise nõudmine oli kreenholmlaste uus panus Venemaa töölisliikumisse. See oli küll sõnastatud veel omaaegsete töötingimuste enistamise nõudmisena, kuid ühtlasi oli astunud esimene samm ühe tähtsaima ja püsivaima proletaarse nõudmise teel.

⁷³ Кренгольмская стачка 1872 г., lk. 19.

⁷⁴ Sealsamas, lk. 8, 14–17.

Tuleb arvata, et 14. augusti läbirääkimistel streikijate poolt kirjalikult fikseeritud majanduslikud põhinõudmised esitati ka esimesel korral. Vähemalt kinnitab V. Gerassimov teistkordseid läbirääkimisi kirjeldades, et töölised «hakkasid oma õigusi nõudma» ja «püsisid endiselt oma nõudmiste juures».⁷⁵

Kangrute nõudmistes oli teisel kohal töötasu mõningane tõstmine. See oli tööliste tavalisemaid nõudmisi, mis eri kohtades varieerus vastavalt konkreetsetele tingimustele. Teatavasti olid Neeva ketrusvabriku streikivad töölised 1870. aasta mais esitanud just selle nõudmise. Seda streiki on loetud pöördeliseks sündmuseks Venemaa tööliste streigivõitluses. Töötasu tõstmise nõudmisega streigid moodustasid 1870-ndatel aastatel üle 36 protsendi.⁷⁶ Kreenholmi kangrud ei nõudnud siiski varasema tükitöötasu täielikku ennistamist, mis V. Gerassimovi andmeil oli 1872. aastaks hinnete alandamise ja kangatüki pikkuse suurendamise tõttu langenud 40,5 protsenti, vaid selle languse korvamist üksnes kolmandiku võrra. Niisiis olid kangrud oma nõudmistes vägagi tagasihoidlikud. Ketrajatel oli cmaaege töötasu ennistamine tööpäeva lühendamise järel samuti olulisel kohal.

Kasutades mitmesuguseid võtteid, oli Kolbe järk-järgult alandanud töötasu juba pikemat aega, eriti aga nähtavasti 1868. aastast peale, kui tööjõu pakkumine Eestj külast järsku suurenes ning tootmist tunduvalt laiendati. Tükitasu alusel töötavate tööliste — neiks aga olid kõik kangrud ja suur osa ketrajatest — keskmise palga alandamise tendents püsis ka 1872. aastal, seega vahetult streigi eel (vt. tab. 3).

Tabel 3

Keskmine kuupalk 1871. aasta teisel ja 1872. aasta esimesel poolel *

Nimi	Kreenholmi tööletuleku aeg	Keskmine kuupalk		
		VII—XII 1871	I—VI 1872	%, lahter 3 = 100%
1	2	3	4	5
Ketrusvabrikus				
Kass, Jaan	1859, XII	32.35	28.80	89,0
NN.	?	37.54**	35.96**	95,8
Madisohn, Maria	1864, XI	11.69***	11,75***	100,5
Lemesdow, Madli	1866, V	10.72	9.08	84,7
Kudumisvabrikus				
Lintrop, Kreta	1863, XII	16.25	17.13	105,4****
Tamm, Amalie	1866, II	17.43	15.73	92,5
Adoson, Adam	1867, IV	18.83	18.43	98,0
Joalet, Lisa	1868, I	17.00	16.90	99,4
Fjodotova, Marina	1870, XII	16.80	15.20	92,5

* Arvutatud RAKA, I. 30, nim. 144, s. ü. 111 leiduvate palgaraamatute järgi.

** Võrreldud on poolaastad juunist kuni novembrini ja detsembrist 1871 kuni maini 1872.

*** Võrreldud on poolaastad maist kuni oktoobrini ja novembrist 1871 kuni aprillini 1872.

**** Võrreldes aga 1871. aasta esimese poole keskmise kuupalgaga (rbl. 18.07), oli temagi palk 1872. aasta esimesel poolel vaid 94,8%.

Kolmandal kohal oli kangrutel nõue likvideerida mitmesugused ülekohtused trahvid ja sunniviisilised mahaarvamised. 14. augustil esitati need nõudmised kolme punktina: 1) purunenud masinaosade eest nõuda sisse nende väärtuse järgi, 2) vähese toodangu eest mitte trahvida, vaid vallandada, ja 3) mahaarvamisi ei tohi teha ilma tööliste nõusolekuta. 21. augustiks oli sellesse kategooriasse kuuluvaid nõudmisi juba viis punkti: senistest oli

⁷⁵ В. Г. Герасимов, Жизнь русского рабочего, lk. 39.

⁷⁶ А. М. Панкратова, Особенности..., lk. 46.

ära langenud kolmas, juurde oli võetud, et haiguse ja hädavajalike puudumiste korral ei trahvitaks ja et kaotataks mittekooliskäivate laste pealt mahaarvamine ning üldine igakuine 2 protsendi võtmine «haigla ja kiriku heaks». Tõepoolest, nüüdki nõuti ainult seda, mis mahtus üldnõudmise alla: ühtegi neist trahvidest ja mahaarvamistest ei esinenud Kreenholmi algaastail. Sama küsimus oli terav ka ketrajatel. 21. augustil puudutasid trahve ja mahaarvamisi kolm punkti nende nõudmistes leiduvast kuuest.

Trahvid ja mahaarvamised olid tollal vabrikantidele selleks piitsaks, millega sunniti töölisi sõnakuulmisele ning süvendati nende ohjeldamatut ekspuaterimist. Trahvide ja mahaarvamiste vastu hakkas Venemaa proletariaat järjest sagedamini protesteerima just 70-ndatel aastatel, mil seda laadi streigid moodustasid 10,5 protsenti streikide üldarvust. Niisiis asusid kreenholmased siingi esirinnas. Selleks oli neil ka küllalt põhjust, sest mitmesugused trahvid ja mahaarvamised sagesnesid ja suuresisid eriti streigielseil aastail. Seda puudutas üksikasjalikumalt erikomisjongi oma aruandes.⁷⁷ Erakordselt kõrgete trahvide määramist kasutas vabriku administratsioon selgi juhul, kui ta mõnest vastakast töölisest tahtis vabaneda.⁷⁸

Neljanda nõudmisena taotlesid kangrud, et üldise meelepaha põhjustanud isikud ametist vallandataks või vabrikust eemaldataks. Seegi oli nõudmine, mida 70-ndatel aastatel puhkenud streikides järjest sagedamini esitati. Kreenholmi kangrud nõudsid jõhkra ja holetu velskri, keda ametivõimud samal ajal olid esile tõstnud, haiglast eemaldamist. Teisena nõuti, et P. Säck tagandataks vabrikupolitseile alluvalt kogukonnavanema kohalt. Kolmandaks kaevati 14. augustil veel «mõningate oma ülemuste üle», esitamata nimesid. 21. augustil korrati nõudmisi tagandada velsker ja P. Säck. Uuena esitati taotlus, et edaspidi valiks vanema vabrikukogukond. Viimasega taotlesid streikijad õieti seda õigust, mis valdadel oli 1866. aasta kogukonnaseaduse põhjal ja millest kreenholmased ilma olid jäänud. Nagu juba ülal mainitud, nõudsid streikivad kangrud 21. augustil veel K. Säksi, G. Brunesi ja K. Pikamäe kõrvaldamist vabrikust.

P. Säksi seletusest kohtus selgub, et tal oli juba 13. augustil tekkinud kokkupõrge J. Tammega, 14. augustil aga oli ta takistanud streikijate esindajate tulekut kontorisse töö ajal, andes korralduse, et töölise esindajaid enne kella 12 läbirääkimistele ei lastaks, vaid alles pärast lõunavaheaja algust. Peale selle oli ta igati püüdnud vältida töölise kogunemist kontori juurde. V. Preismann ja teised nõudnud tema lahkumist kontorist ning moodustanud streikijaist spaleeri, kelle vahelt teda ennast sunnitud häbistatult ära minema. Kohe pärast seda nõudnudki streikijad tema ametist vallandamist. Põhjenduseks öelnud Z. Sokolov Kolbele, et P. Säck «võtab alati [vabriku] valitsuse poolt seisukoha».⁷⁹ Järelikult olid 14. ja 21. augustil esitatud pretensioonid isikute suhtes suunatud eelkõige streigi takistajate vastu. Samal ajal ei esitanud streikijad Kolbe vastu õieti mingeid kaebusi, ketrajad aga vältisid augustis üldse seda laadi nõudmisi.

Kreenholmaste, eelkõige kangrute nõudmised tervikuna on oma aja kohta tähelepanuväärsed. Uhegi varasema streigi ajal Venemaal ei olnud korraga esitatud kõiki tolleaegseid põhinõudmisi nii ulatuslikult ja mitmes osas uudsel. Oma olemuselt olid need põhinõudmised, mille eest arenes aina laienev töölise võitlus nii sel kui ka järgneval kümnendil. Muidugi polnud nad veel üldistatud, sest nad olid välja kasvanud vaid ühe vabriku töölise vajadustest. Samuti piiras neid omaks võetud üldnõue, kuigi seda realistlikult tõlgitseti. Need olid kollektiivselt läbi arutatud ja tööliishulkadele mõistetavad kindlad proletaarsed nõudmised. Isegi isikuvastaseid nõudmisi ei dikteerinud eeskätt mitte viha ja kättemaks, vaid töölise võitluse vajadused. Eriti septembrisündmused näitasid seda täie selgusega.

⁷⁷ Кренгольмская стачка 1872 г., lk. 124—125, 155—162. 2 protsenti «haigla ja kiriku heaks» oli eesti töolistelt hakatud võtma alates 1. jaanuarist 1863, vene töolistelt aasta hiljem ja ainult «haigla heaks»!

⁷⁸ Näiteks trahviti Carl Lehmani septembrikuus 1872 «halva töö» eest 8 rublaga, mis oli tema kuuteenistusest 69 protsenti. (RAKA, f. 30, nim. 144, s.-ü. 111, l. 182 p. ja 183.) Kui ta arve ja vallandamise pärast läks 6. oktoobril majandusjuhataja Frey juurde selgitust saama, lõi too teda vastu nägu.

⁷⁹ RAKAL, f. 1345, nim. 277, s.-ü. 153, l. 123 p.

*

Järgnevalt vaatleme teadlikkuse ärkamise seda külge, mis Kreenholmi streigi kestel avaldus organiseerimise algete kujunemises.

Enne kui kangrud otsustasid augustikuu alguseks tekkinud pingelist olukorda kasutada ammu miilunud nõudmistega väljatulekuks, saab vaevalt arvata, et neil oli olemas midagi muud peale töökaaslusrühmade, artellide ja olmeliste ringide. Nende alusel võis olla moodustunud tööliste mõttekaaslaste ringe, mis erinesid juba tavalistest, kui nii võiks öelda, «omakandi meestest» ja «kambameestest». Nii näiteks käisid muusikaharrastajad, nende hulgas arvatavasti ka A. Adoson, kes mängis viiulit, pühapäeviti koos J. Tamme korteris.⁸⁰ Perekonnata tööliste ringikeste tekkimise üheks aluseks oli ka ühise kostipere-naise lauas söömine. Joala mõisas elava talunaise G. Raudalsoni juures olid kostil näiteks H. Maikalo, A. Adoson ja H. Sild.⁸¹ Nagu teame, kuulusid need kolm söögilauakaaslast kõik streigi eestvedajate tuumikusse. Pärit olid nad eri kohtadest ja Kreenholmi tööle tulnud eri aegadel, seega alles vabrikus töötades ja elades lähedasteks saanud.

V. Gerassimovi mälestuste kohaselt läksid kangrud esimest korda oma nõudmistega direktori juurde «terve salgana» (целой толпой), samuti nagu 14. augustil.⁸² Gerassimov võttis osa mõlemast läbirääkimisest ja jutustab neist meie-vormis. Esimesel korral toimus see nähtavasti pärast tööd, teisel korral aga oli juba tegemist streigiga, sest kangrud katkestasid kella 10 paiku töö ning keeldusid seda jätkamast, kuni nende kaebusi on arutatud. Kontori juurde kogunenud streikijate arvu hinnati 500-le. Seekord ei astunud Kolbe läbirääkimisi enne, kui oli alanud lõunavaheaeg ja tema kutsel oli saabunud kohalik sandarmiohviter koos kolme sandarmiga «julgeoleku jaoks». Kolbe olevat kokkutulnute hul-gast kutsunud välja kümme inimest, keda teised tööliselid olid võlitanud läbirääkimisi pidama.⁸³ P. Säck tunnistas kohtus, et kell 11 tulnud kümme töölist kontoris. Need saa-detud minema.⁸⁴ Järelikult olid kangrud juba enne Kolbega kohtumist valinud oma esi-ndajad, kes täitsid esimese streigiorganisatsiooni ülesandeid. Esindajad andsid üle ühek-sast punktist koosnevad kirjalikud nõudmised, millele läbirääkimiste lõpul kaks esindajat tööliste soovil alla kirjutasid. Kolbe taotles jälle nädalast ooteaega, et võimaldada direk-toritel kohale sõita. Seekord suhtusid tööliselid sellesse juba väga umbusklikult.

Sandarmimajor, kes isiklikult viibis 14. augusti läbirääkimiste juures, väidab oma samal päeval koostatud raportis, et tööliselid olevat nädalase ooteajaga rahulikult nõustu-nud.⁸⁵ Erikomisjoni aruandes 15. novembrist aga märgitakse, et tööliselid nõudnud direk-torite kohalekutsumist nädala lõpuks ning palunud selle kohta kirjalikku tõendit, mida Kolbe keeldunud andmast.⁸⁶ Sellega on kooskõlas fakt, et 18. augustil kell kuus õhtupoole tuli 12 kangrut kontoris järele kuulama, kas direktorid saavad nendega läbi rääkima, «kuna määratud tähtaeg lõpeb», ja teatasid, et kui nende pretensioone 19. augustil kella kümneks ei rahuldata, katkestavad nad töö.⁸⁷ Järelikult esines streigi juhtiv tuumik läbi-rääkimistel Kolbega 14. augustil tunduvalt resoluutsemalt kui nädala eest. Neli päeva hil-jem peeti vajalikuks veel kord ilmutada tööliste otsustavust.

⁸⁰ Sealsamas, l. 122.

⁸¹ РАКА, f. 29, nim. 2, s.-ü. 562, l. 112. Kosti eest maksis igaüks 8 rbl. kuus.

⁸² В. Г. Герасимов, Жизнь русского рабочего, lk. 38 ja 39; «Вновь мы собрались толпой...»

⁸³ Кренгольмская стачка 1872 г., lk. 8 ja 127. Vale on valitsuskomisjoni aruandes esinev kinnitus, nagu oleks töölistele lubatud oma palve esitamiseks kontoris tulla töö ajal.

⁸⁴ РАКА, f. 1345, nim. 277, s.-ü. 153, l. 123 p.

⁸⁵ Кренгольмская стачка 1872 г., lk. 8.

⁸⁶ Sealsamas, lk. 128.

⁸⁷ Sealsamas, lk. 18. III osakonna ettekandes 20. augustist mainitakse sõnaselgelt, et streikivate kangrute kümme esindajat teatanud Kolbele, et kui nende nõudmisi 19. augustini vastu ei võeta, katkestavad nad töö. (Vt. Рабочее движение в России, т. II, ч. I, lk. 320.) Selle tähtpäeva fikseerimine võis raportisse sattuda siiski ka uute andmete põhjal, mis osakond sai Narvast pärast seda, kui 18. augustil oli esitatud uus «ultimaatum».

Niisiis ilmneb juba kangrute väljaastumise esimestes sammudes nende tegutsemise kavatsuslikkus ja mõningad organiseerituse sugemed. Tegemist polnud ärritatud ja peata hulgaga, kuigi tegutseti rõhutud inimeste vana taktika järgi hulganisti, et eestvedajaid mitte vaenlase terrori alla saata. Hiljemalt 14. augustiks, kui kangrud esimest korda töö katkestasid, oli neil juba omal algatusel valitud kümnest töölisest esindus. Kuigi viimaste nimesid pole teada, võib P. Säksi tunnistuse põhjal arvata, et nende hulka kuulusid ka V. Preismann ja Z. Sokolov.

Teatud organiseeritusest räägib ka kindlate nõudmiste esitamine; juba 14. augustil tehti seda kirjalikult. See eeldas korduvaid nõupidamisi, mis energiliste eestvedajateta toimuda ei saanud. Tuleb arvata, et Kreenholmi kangrute hulgas oli augustikuu kahe esimese nädala jooksul kujunenud mingi streiki organiseeriv tuumik.

Kuna valitud tegutsemistaktika ei olnud Venemaa streigiliikumises täiesti uus, siis on tõenäoline, et ta vähemalt osaliselt kujunes teistes kohtades esinenud juhtumite arutamise tulemusena. Väga oluline on, et valitud taktika ei näinud algul ette mingit põrõrdumist riigivõimu esindajate poole, nagu seda näiteks samal ajal tegid veel Kreenholmi hooajatöölised. Nõudmised esitati ainuüksi vabriku juhtkonnale ning peeti sellest taktikast sirgjooneliselt kinni kuni otsustava 21. augustini. Ometi oli vabrikutöölistel võimalus kontakti astuda riigivõimu esindajatega — kas või 7. augustil, kui kuberner isiklikult terve päeva Kreenholmis viibis.⁸⁸ Kolbe oli see, kes esimesest kangrute streigist alates närvi tsedes kutsus kohale küll sandarmid, küll kubeneri. Nõudmisi esitanud töölised aga lootsid ainult omaenda jõule ning nägid peremeeste järeleandmisele sundimiseks ainsat mõjusat vahendit vaid streigis. Kangrute massi rahulik käitumine annab tunnistust nende distsiplineeritusest ning sellest, et oldi teadlikud, mida ja kuidas nõuda.

Seda Kreenholmi kangrute tegevusjoont tuleb hinnata kui nende teadlikkuse näitajat streigi esimesel etapil. See teadlikkus oligi peamisi tegureid, mis tagas augustikuu streigi tulemused.

Kreenholmi kangrute kindlaid proletaarseid nõudmisi ning nende väljaastumise visadust iseloomustas III osakond juba 20. augustil, s. o. enne üldstreigi algust, kui esimest seda laadi nähtust Venemaal, mis «näitab suurt sarnasust vabrikutöölise streikidega Lääne-Euroopas».⁸⁹

Kangrute väljaastumine hakkas kaasa tõmbama ka ketrajaid. V. Gerassimov märgib oma mälestustes, et need ühinenud streigiga juba 14. augustil. Kui nii, siis tegi neist seda nähtavasti ainult väike osa, sest Kolbe teatas pärast seda otsekohe Eestimaa kubernerile, et töötamast olevat keeldunud kuni 800 töolist,⁹⁰ nõudmisi esitanud kangruid aga arvati olevat 500. Ometi eitatakse ametlikes dokumentides ketrajatepoolsete mingite nõudmiste esitamist enne 21. augustil.⁹¹ Võib-olla osutab ketrajate algavale osavõtule siiski see, et 18. augustil ilmusid kontorisse 12 töölise esindajat (kangrute esindajaid oli neli päeva varem vaid kümme olnud). Hiljem kinnitasid ketrusvabriku ühe osakonna kaks esindajat, et nad olevat võtnud osa «kõigist deputatsioonidest».⁹²

Töölise esindajate hoiatusele vaatamata tööd 19. augustil siiski ei katkestatud, kuigi direktorid kohale ei saanud. Emba-kumba, kas ei suutnud streiki juhtiv tuumik töölisi kaasa tõmmata või otsustati streigi algus edasi lükata esmaspäevale. Tõenäolisem on viimane, sest streigi alustamiseks ei olnud laupäev kuigi sobiv: töö lõppes nagunii kaks tundi varem, pealegi toimus 19. augustil juulikuu palga maksmine. Töö katkestamine esmaspäeval oli aga otsustatud asjaks. Kui sandarmiülem palus kangur Z. Sokolovi, et too vee-

⁸⁸ RAKA, f. 291, nim. 1, s.-ü. 12859a, l. 10 p.

⁸⁹ Рабочее движение в России, т. II, ч. I, lk. 320. Seevastu näitas Eestimaa kuberner vürst Sahhovskoi-Glebov-Strešnev end streigiliikumise tundmises täieliku võhikuna. Oma iseloomustuses, mida ta andis Kreenholmi streigile, väldib ta isegi sõna «streik» ning räägib «rahutustest» ja «mässust». (Vt sealsamas, lk. 338.) Viimase absatsi on kuberner aruande esialgsesse projekti juurde kirjutanud oma käega. (Vt. RAKA, f. 29, nim. 2, s.-ü. 560, l. 288.)

⁹⁰ Кренгольмская стачка 1872 г., lk. 51.

⁹¹ Sealsamas, lk. 20.

⁹² RAKA, f. 29, nim. 2, s.-ü. 561, l. 109.

naks oma seltsimehi esmaspäeval tööd mitte katkestama, kui direktoreid kohale ei sõida, keeldus viimane selleks «oma sõna andmast».⁹³

Võib arvata, et kogu selle nädala kestel olid tööliste hulgas kõige erutavamaks ja üldisemaks kõneaineks kangrute nõudmised ning töö katkestamine, kui vabriku juhtkond järele ei anna. Streigi mõtte tööliste omaseks tegemine oli eestvedajate suur võit. Ei puudunud ka ähvardused nende aadressil, kes püüdis ühise ürituse vastu välja astuda. Sellele vihjab Z. Sokolov vestluses sandarmiülemaga, seda kinnitab ka streigivastaste, reeturite nimekirja täiendamine esmaspäeval.

Ka vastaspool tegi ettevalmistusi. Kolbe sõitis Peterburi ja Tallinna vahet, III osakonna ülema P. Suvalovi korraldusel saabus Kreenholmi Peterburi sandarmivalitsuse ülem N. Birin, 21. augusti varahommikul jõudis kohale Eestimaa kuberner, pärast lõunat lõpuks ka direktorid Knoop ja Soldatenkov. Kuberneril oli koos Birini ja Kolbega ilmselt juba pühapäeval Tallinnas valminud omapoolne demagoogiline tegetsemisplaan.

Sellega, et kuberner isiklikult kohale sõitis ja läbirääkimistel vahendajaks hakkas, püüti töölisi rahustada ja streiki ära hoida. Sama eesmärki taotleti ka kubeneri korraldusega, mis vabrikus kohe hommikul teatavaks tehti: ketrajad valigu 20 ja kangrud 40 esindajat, pooled vene, pooled eesti töolistest, kellega kontoris alustatakse läbirääkimisi, teised aga jätkaku samal ajal tööd. Esimesena alustati läbirääkimisi ketrajate esindajatega, kuna nendega loodeti kergemini hakkama saada.

Ketrajad olid oma esindajateks valinud 12 vene ja 8 eesti töolist, kes oma soovid kokku võtsid kuues punktis. Kuigi need punktid pandi kirja alles kubeneri juuresolekul, on ilmne, et nad olid varem läbi kaalutud ja kangrute nõudmistega kooskõlastatud. Nende nõudmiste kolm esimest punkti langesid täiesti ühte (ainult selle vahega, et ketrajate kolmas punkt oli kangrutel neljas). Ketrajate esindajatest olid nähtavasti peamisteks eestkõnelejateks Aleksei Pavlov ja Nikita Dmitrijev, kes aktile ka esimestena, väljaspool esindajate nimekirja järjekorda alla kirjutasid.⁹⁴ Tööaja lühendamise küsimuses oli Kolbe nõus tegema umbes samu järeleandmisi kui esimestel läbirääkimistel kangrutega. Teisteski punktides saavutasid ketrajate esindajad üksnes neid mõõndusi, mis oli tehtud kangrutele.

Kangrud näitasid ka 21. augustil, et nad on juba välja jõudnud streigivõitluse teele, kus ei tule mitte paluda, vaid nõuda.⁹⁵ Nad olid kaks korda nõustunud Kolbe lubadusega direktorid kohale kutsuda, nüüd aga oli juba kolmaski tähtaeg möödunud. Omades kujunevat proletaarset klassivaistu, ei lasknud nad end eksitada kubeneri manöövril, vaid alustasid otsustava surve avaldamiseks, nagu oli ette hoiatatud, kell 10 streiki. Teatud edu olid töölised saavutanud juba sellegagi, et läbirääkimisi alustati sellele vaatamata, et kutsutud direktorid polnud saanud, ja sellega, et nõudmisi hakati esimest korda ametlikult arutama töö ajal. Oma esindajate toetamiseks kogunesid streikijad kontori kõrval asuvatesse ruumidesse ning ähvardasid enne tööle mitte minna, kui nende nõudmised on läbi arutatud ja jaatavalt otsustatud. Osalt kardeti, et valitud esindajad on arretereeritud ja isegi juba Narva saadetud. Kuberner püüdis esialgu «marss tööle» käratamisega streikijatele mõju avaldada, kuulis aga vastuseks vaid vilet ja naeru. Samuti ei mõjunud ähvardus, et «mässajatega» ta ei räägi, et kutsub välja sõjaväe ning ei asu nende soove arutama, kui kõik on tööle läinud. Alles pärast seda, kui esindajad olid saali toodud ja need ise seltsimehi manitsenud, lõppes umbes 1—1½ tundi kestnud streikijate tormiline kogunemine.⁹⁶ Läbirääkimised nende esindajatega kestsid õhtuni, välja arvatud tunnine lõunavaheaeg tavalisel ajal. Lõpuks jõuti ka kangrute esindajatega nende 11 nõudmise

⁹³ Кренгольмская стачка 1872 г., lk. 19.

⁹⁴ РАКА, f. 29, nim. 2, s.-ü. 560, l. 22; vrd. f. 291, nim. 1, s.-ü. 17194, l. 29. Allkirjad on avaldatud teoses «Рабочее движение в России» (т. II, ч. I, lk. 322), kuid kahjuks vägu sisaldava koopia järgi.

⁹⁵ See erinevus avaldub aktide sõnastuses kui ka sandarmiülema Birini kirjelduses. (Vrd. Кренгольмская стачка 1872 г., lk. 14, 15 ja 20, 21.)

⁹⁶ Seda sündmust kaasaelanute kirjeldused on andnud V. Gerassimov oma mälestustes (lk. 40), sandarmiülem N. Birin (kogumikus «Кренгольмская стачка» 1872 г., lk. 20) ja kuberner (sealsamas, lk. 51). Viimane kiitles muidugi, et temal endal õnnestunud töölisi veenda tööd jätkama. Kuberner iseloomustab seejuures olukorda külla!tki realistlikult, kirjutades, et «kord» oli sel viisil vaid «mõnevõrra taastatud».

asjas kokkuleppele ning aktile kirjutati ühiselt alla. Esimesteks allakirjutajateks väljaspool esindajate nimekirja järjekorda olid Villem Preismann ja Kristjan Jürna,⁹⁷ kes nähtavasti koos mõne teisega olid ka eestkõnelejateks, kuna nad piisavalt valdasid vene keelt.

Tööliste nõudmisi oli aktides rahuldatud vaid osaliselt. Kubernerigi teatel oli läbirääkimiste tulemus teatud kompromiss, mis tagas töö jätkamise.⁹⁸ Kubermangu aastaaruandes antud iseloomustuse järgi oli 21. augustil allakirjutatud aktide ülesandeks vältida kõige teravamaid kuritarvitusi vabrikuvälituse poolt.⁹⁹ Sellega tunnistasid isegi tsaarivõimu esindajad tehtud järeleandmiste piiratust ning Kreenholmi Manufaktuuris esineva olukorra lubamatust.

Ometi oli 21. august Kreenholmi proletariaadile nagu talviseks pööripäevaks.

Peale teatud järeleandmiste esitatud nõudmistele oli töölistel streigi abil õnnestunud saavutada rohkemgi. Kõigepealt oli neil läinud korda takistada oma juhtide arreteerimist. Viimast oli taotlenud eriti Kolbe Tallinnas viibides. Ilmselt tema õhutusel oli ka Alutaguse haagikohtunik valmistunud streigi algatajate arreteerimiseks 21. augustil ning nähes ette vastupanu, palunud kubernerilt telegrammiga vajalikke korraldusi.¹⁰⁰ Kuna ta koos abiga aga ei jõudnud õigeaks ajaks kubeneri juurde Kreenholmi, tagandati ta päevapealt ametist.¹⁰¹ Kubernerigi residentsis ei valmistatud pühapäeval ette esijoones mitte läbirääkimisteks, vaid «kuritegeliku asja uurimiseks».¹⁰² Alles streikijate mehine ja üksmeelne väljaastumine ning eesti ja vene tööliste kõigutamatu ühisrinne sundis kubeneri piirduma vaid läbirääkimistega. Sandarmipolkovnik Birin tunnistas, et kartes esile kutsuda tööliste uusi rahutusi, ei arreteerinud kuberner streigi «pealगतajat» V. Preismanni ja ta abimeest J. Tamme, vaid kavatses neid «esimesel võimalusel vabrikust eemaldada».¹⁰³

Läbirääkimised ja kahe kokkuleppeakti ühine allakirjutamine 21. augustil, millest peale tööliste esindajate ja direktorite võtsid osa ka Eestimaa kuberner ja Peterburi kubermangu sandarmivalitsuse ülem, oli Kreenholmi tööliste pretsedenditu võit. Sisuliselt oli see juba arenenuma streigivõitluse ettekuulutaja. Et kangrutel läks korda selline tegevusjoon vastaspoolele peale suruda, sellega välditi nii arreteerimisi kui ka igasugust väljaastumise «seaduslikku» uurimist ja töölisaktivistide vastutuselevõtmist. Viimast heideti kaudselt ette ka 9. septembri provokatsioonilises palvekirjas, milles taotleti seitsme «mässu algataja», s. o. V. Preismanni, J. Tamme, K. Sitikase, A. Adosoni, H. Maikalo, K. Jürna ja H. Silla vallandamist ja minemakihutamist.¹⁰⁴

Kreenholmi tööliste saavutuseks 21. augustil oli ka see, et nad said oma valitud esindajatekogu. See oli esimene, stiihilisel tööliste algava streigivõitluse praktikas tekkinud legaalne tööliselendus ühe suurvabriku ulatuses, niisiis omamoodi vabriku töölisvanemate nõukogu eelkäija. Streigi määrav osa tema sünnis peegeldub selleski, et streigi algatajad ja selle raskuste peamised kandjad, kangrud, kes tööliiskonnast moodustasid umbes ühe kolmandiku, valisid 40, tööliiskonnast ligi kaks kolmandikku moodustavad ketrajad aga vaid 20 esindajat. Valimised ise toimusid sama päeva kesk hommikul, kääriavas streigimeeleolus, kuigi kubeneri, sandarmipolkovniku ja Kolbe juuresolekul. Seetõttu saigi streiki juhtiv tuumik neid valimisi teatud määral oma tahtmist mõõda suunata. Ilmselt valiti kõik need, kes 14. ja 18. augustil streikijaid esindasid, ka 21. augustil. Seda tõendab

⁹⁷ RAKA, f. 29, nim. 2, s.-ü. 560, l. 24 p.; vrd. f. 291, nim. 1, s.-ü. 17194, l. 30.

⁹⁸ Кренгольмская стачка 1872 г., lk. 52.

⁹⁹ RAKA, f. 291, nim. 1, s.-ü. 12859a, l. 11.

¹⁰⁰ Кренгольмская стачка 1872 г., lk. 13. Telegramm on saadetud Jõhvist pühapäeval, 20. augustil kell kolmveerand kaks.

¹⁰¹ RAKA, f. 854, nim. 2, s.-ü. A IV 100, l. 86, 132; s.-ü. A IV 102, l. 307; RAKAL, f. 1282, nim. 1, s.-ü. 313, l. 62–72.

¹⁰² Кренгольмская стачка 1872 г., lk. 13: «... для совместного расследования».

¹⁰³ Sealsamas, lk. 21 (raport 23. augustist).

¹⁰⁴ Sealsamas, lk. 25. Ei saa nõustuda väitega, et läbirääkimised ja kokkulepetele allakirjutamine olid «ainult administratsiooni manööver», nagu väidab P. Kann oma raamatus «Kreenholmi streik 1872» lk. 68. See pole juhuslik sõnastus, sest autor on 21. augusti sündmusi vaadelnud pealkirja all «Manufaktuuri direktsooni manööver». (Vt. П. Я. Канн, Подвиг рабочих Кренгольмской мануфактуры, lk. 72.) Eestikeelses tõlkes on «manööver» asendatud sõnaga «manööverdab».

asjaolu, et töölised, keda sandarmipolkovnik Birin nimetab oma 23. augusti raportis ning keda samuti mainitakse 9. septembri provokatsioonilises palvekirjas, leiduvad peale Hans Silla ka kangrute aktile allkirjutanute hulgas. Teiselt poolt ei valitud esindajaks ühtegi, kes oli seotud vabrikupolitsei või administratsiooniga.

Valitud töölisesinduse koosseis pakub erilist huvi mitmest aspektist. Andmed näitavad, et esindajateks oli valitud pikemat aega Kreenholmis töötanud ja ilmselt autoriteetsemaid mehi. Nende seisuolik päritolu ning kirjaoskus selgub tabelist 4.¹⁰⁵

Tabel 4

21. augustil 1872 valitud töölisesindajate seisuolik päritolu ja kirjaoskus

	Arv	Talu- poja- seisu- sest	Lin- lasi, mešt- šaa- nin- lasi	Viimaste päritolu					Kirjaoskus, ja (+), ei (-)			
				Pe- ter- buri	Nar- va	Jam- burg	Tal- linn	Riia	Talupojad + -		Linlased + -	
Kangrute esindajaist oli												
venelasi	20	12	8	5	2	—	—	1	8	4	7	1
eestlasi	20	17	3	—	2	—	1	—	13	4	3	—
Kokku	40	29	11	5	4	—	1	1	21	8	10	1
Ketraajate esindajaist oli												
venelasi	12	11	1	1	—	—	—	—	5	6	1	—
eestlasi	8	6	2	—	1	1	—	—	4	2	—	2
Kokku	20	17	3	1	1	1	—	—	9	8	1	2

Linna kogukonda kirjutatud töölisi oli kangrute esindajate hulgas 27,5, ketraajate esindajate hulgas aga ainult 15 protsenti. Ka kirjaoskuse poolest ületasid esimesed teisi (vastav protsent oli 77,5 ja 50). Ilmselt eelistasid töölised oma esindajatena mehi, kes ka teadmiste poolest rohkem silma paistsid.

Neid tööliste esindajaid nimetatigi aktides «valituiks» (выборные), mis jäi nende kõige kasutatavamaks nimetuseks edaspidigi. Selle kõrval aga kasutati kõnekeeles, tõenäoliselt eestlaste pruugi kohaselt, ka «vanem» (старшина, староста), isegi juba 21. augustil.¹⁰⁶ Paralleelselt nimetati neid veel «volinikeks» (уполномоченные)¹⁰⁷ ja «saadikuteks» (делегаты, депутаты).¹⁰⁸

21. augustil valitud esindajaid püüdis kuberner ära kasutada edasiste rahutuste vältimiseks. Nähtavasti tiivustatuna oma vahendajaosast läbirääkimistel, manitses ta enne Kreenholmist lahkumist neid «kasutama kogu oma mõju, et edaspidi ära hoida igasugust

¹⁰⁵ Vastavad andmed on saadud ülekuulamisprotokollidest (Vt. Кренгольмская стачка 1872 г., lk. 34—47; RAKAL, f. 1345, nim. 277, s.-ü. 153, l. 73 jj.)

¹⁰⁶ Кренгольмская стачка 1872 г., lk. 14 (p. 3), 16 (p. 4), 27 (nr. 30). Seoses purunenud masinaosade eest takside kindlaksmääramisega, mis toimus oktoobrikuu algul, püüdis manufaktuuri volinik nähtavasti moonutada vastavate kokkuleppepunktide mõtet ja käsitas seda nii, nagu poleks mõeldud mitte valitud töölisesindajaid, vaid nn. kogukonnavanemaid ja nende abiseid, kes täitsid vabrikupolitsei funktsioone. (Vt. RAKA, f. 29, nim. 2, s.-ü. 560, l. 324 ja 327.)

¹⁰⁷ Кренгольмская стачка 1872 г., lk. 20, 21, 28, 34 jj., 70 ja 71. Ülekuulamisel loobuti selle kasutamisest 14. septembri viimases protokollis (lk. 42 jj.), võimalik, et sellega sooviti teha vahet töölisesindajate ja manufaktuuri voliniku nimetuse vahel.

¹⁰⁸ Sealsamas, lk. 26 ja 99.

rahurikkumist». Juhul, kui tekivad uued lahtarvamised vabrikuvalitsusega, keelitles ta hoiduma «igasugusest omaabist ja korratusest» ning volitas neist lahtarvamistest endale teatama kahe-kolme delegaadi kaudu. Sel juhul lubas ta neile oma isiklikku kaasabi koha-peal, «et korraldada asi rahulikul teel». ¹⁰⁹ Mis see demagoogiline lubadus töölistele maksa läks, on hästi teada. Kui 10. septembril tööliste valitud saadikud V. Preismann ja J. Tamm olid teel kubeneri juurde, arreteeriti nad koos nelja seltsimehega öösel Narvas. Järgmisel päeval kiitis kuberner haagikohtuniku tegevuse heaks ja käskis alustada arreteeritute vastu kriminaaljälitamisest «ässitamise pärast». ¹¹⁰

Vähemalt kuni oktoobri alguseni püüdis kuberner siiski 21. augustil tööliste valitud esindajaid rakendada oma hooldussuunalise poliitika teenistusse, pooldades liberaalset ideed lepitusorgani otstarbekohasusest konfliktide «rahulikul» lahendamisel töölisesindajate osavõtul.

Eesrindlikud töölised suhtusid aga kättevõidetud esindusorganisse hoopis teisiti. Nad püüdsid teda kasutada tööliste ühendamiseks ja aktiveerimiseks, et kaitsta ligi 5000 tööliste proletaarset huve vabriku peremeeste ja nende käsilaste vastu. Juba sama nädala lõpul, mil kokkulepped olid sõlmitud, peeti aru, mida teha, kui vabriku valitsus ei täida 21. augusti lubadust alustada järgmisel esmaspäeval, s. o. 28. augustil, tööd uutel alustel. Sel puhul otsustati «teisipäeval jälle koguneda nõupidamiseks». ¹¹¹ Pole kahtlust, et nõupidajateks pidid olema samad esindajad, kelle allkirjad seisis kokkulepete all. Kolbe aga hakkas eirama streigi ajal tööliste valitud esindajaid ning laskis laupäeva õhtul mõned eksemplarid kokkuleppeid välja jagada mitte neile, vaid nn. artellivanematele. Valitud esindajad said igaüks kokkuleppe eksemplari alles kuu aega hiljem kubeneri erikorraldusel. ¹¹²

V. Preismann ja J. Tamm püüdsid töölisesindust ära kasutada ka streigi saavutuste kaitsmiseks ning Kolbe ja ta käsilaste manöövri nurjaajamiseks 9.—10. septembril. Tuginedes kubeneri manitsustele, kuulutasid nad tööliste esindajad «korra järele valvajateks». Selle sildi all püüti «vanade tööliste palvekirja» sepitsust takistada ning viia ühtlasi täide üks 21. augusti nõudmistest, nimelt kihutada manufaktuurist minema Kolbe käsilased K. Pikamägi ja G. Brunus. Sündmuste sellisest pöördest sattus Kolbe nii ärevusse, et saatis pühapäeva hommikul kubernerile telegrammi ja seejärel kirja, et too annaks haagikohtunikule telegraafi teel korralduse saata kohe vahistatutena Tallinna kümme kangrute saadikut. Need saadikud nimelt seletavat praegu avalikult, et kuberner olevat neile teinud ülesandeks «järelevalve tööliste ja vabriku üle». ¹¹³ Kui aga neist kaks esindajat, kellel olevat kavatsus minna kubeneri juurde, sinna pärale jõuavad, siis palus ta nad kinni pidada.

Samal ajal peeti tööliste keskel nõu, kas esmaspäeval kõigil või ainult mõnedel esindajatel kontoris «palvekirja» asjus aru pärima minna. Juba laupäeva õhtul oli kõne all nähtavasti seegi, et ketrajatel tuleks protestiks Pikamäe ja Brunusi sepitsuse vastu esmaspäeval streiki alustada. ¹¹⁴ Arvamuste lahkuminekü tõttu aga ei jõutud neis asjus mingile otsusele. Tööliste esindajate naiivne usaldus ametiisikute suhtes võimaldas neid pühapäeval hilja õhtul Narvas, kus neil puudus hulkade kaitse, arreteerida. See muutis järsult kogu olukorra. Esmaspäeval nõudsid töölised korduvalt, kuid asjatult, arreteeritud seltsimeeste vabastamist ning Pikamäe ja Brunusi vastutusele võtmist. Pärast lõunat alustasid kangrud ja ketrajad solidaarsusstreiki. Kuni 400 töölist aga käis Narva magistraadilt ja sandarmimajorilt seltsimeeste vabastamist nõudmas. ¹¹⁵ Kreenholmis vabastas umbes tuhandepealine töölishulk väevõimuga samal õhtupoolikul arreteeritud streigiaktivistid.

¹⁰⁹ Sealsamas, lk. 99, 100.

¹¹⁰ Sealsamas, lk. 28, 29.

¹¹¹ Sealsamas, lk. 22.

¹¹² Sealsamas, lk. 75.

¹¹³ Sealsamas, lk. 26.

¹¹⁴ RAKAL, f. 1345, nim. 277, s.-ü. 153, l. 108, 117.

¹¹⁵ RAKAL, f. 1286, nim. 33, s.-ü. 268, l. 5. Töölised lahkusid raekoja platsilt alles kella kuue paiku õhtul, lubades teisel päeval uuesti tulla ja arreteeritud jõuga vabastada. (L. 5 p.)

Kui järgmisel hommikul püüti sõjaväeüksuse kaitse all vabrikut töös hoida, astusid aktiivistid rusikate, kivide ja kaigastega välja ka sõjaväe vastu. Streik hakkas stiihiliselt võtma poliitilise võitluse ilmet.

Nendes väljaastumistes etendasid olulist osa 21. augustil valitud esindajad, millele uurijad pole seni vajalikult tähelepanu pööranud. Võib koguni öelda, et tolle aja tingimustes erakordselt ulatusliku ja mehise streigi puhkemine arreteeritud seltsimeeste kaitseks sai suurel määral võimalikuks vaid sellepärast, et kreenholmlastel oli valitud esindajate näol olemas mingi organisatsiooniline alge. Muidugi ei moodustanud need valitud esindajad veel organiseeritud kogu. Täiesti puudusid neil kogemused ühiseks tegutsemiseks, nende teadlikkuse ja aktiivsuse tase oli ebaühtlane, nad ei olnud veel vabanenud naiivsest usust tsaariametnike õigluse. Ometi just esindajate vahel tekkinud solidaarsus- ja kaasvastutustunne ning nende autoriteet töölishulkades aitasid ühendada töölisi, teha neile omaseks mõte streigi vajadusest.

Seetõttu tabasid streikijatega arveteõendamisel antud hoobid valitud esindajaid teistest mitu korda tugevamalt (vt. tab. 5). Kreenholmi vabriku tööliste üldarvust aga moodustasid kõik karistatud ja sama aja jooksul vallandatud töölisid vaid umbes 8 protsenti.

Tabel 5

Kokkuvõte valitud esindajate karistamisest ja vallandamisest

	Esindajaid	Neist karistati	Vallandati kuni 16. XII 1872*	Kokku	%
kangrutel	40	7	7	14	35,0
ketrajatel	20	2	3	5	25,0

* On saadud arvestada ainult neid vallandamiste kohta olemasolevaid, seejuures mitmeti puudulikke nimekirju, mis leiduvad RAKA, f. 29, nim. 2, s.-ü. 560, 561 ja 562.

Tähelepanuväärne on Kreenholmi streigijuhtide püüdlus valitud esindajate funktsioone laiendada ja kuulutada nad «korra järele valvajateks». Nende seda funktsiooni rõhutasid meeskohtus ülekuulamisel J. Tamm, K. Jürna, H. Maikalo ja J. Kits. Järelevalve tööliste ja vabriku üle, s. o. teatud töölistekontrolli õiguse arvasid nad olevat saanud 21. augusti kokkuleppeaktidega. Töeliste proletaarlastena jõudsid nad stiihiliselt, veel ilma teooriakompassita, õige arengutendentsi aimamisele. Umbes veerand sajandit hiljem kirjutas V. I. Lenin, et «iganenud traditsioonidest lahtiütlemine oli neid olulisi tingimusi, mis lõi võimaluse ning kutsus esile tootmise reguleerimise ja selle üle ühiskondliku kontrolli teostamise vajaduse».¹¹⁶ Tööliste esindajate kaudu ühiskondliku kontrolli vajaduse äratundmine ja selle teostamise kõige algelisemgi katse on üks olulisemaid tunnuseid Kreenholmi arenenumate tööliste teadlikkuse väljatustest.¹¹⁷

Tööliste esindajat püüti panna ka kogukonnavanema ametisse. Konflikt vabrikupolitsei käsiku vanem P. Säkiga, kes streigile igati vastu võttas, oli viinud mõttele katsuda teda asendada tööliste huve kaitsva mehega. 21. augustil soostuti kangrute nõudmisega ning lubati edaspidi vanem valida vabrikukogukonna poolt, piirates seda vaid tingimusega, et kinnitamisele esitataks kolm kandidaati. Samal päeval tegi kuberner korralduse, et vanema abide arv suurendataks seniselt ühelt kolmele. Abide valimised toimusid nähtavasti 28. augustil, kui kokkulepped kehtima hakkasid. Kuna senine abi oli töölt lahkunud, valiti tema asemele Pjotr Jemeljanov ning kahe uue abi kandidaadid, kellest vabrikupolit-

¹¹⁶ V. I. L e n i n, Kapitalismi arenemine Venemaal. Teosed, 3. kd. lk. 458.

¹¹⁷ Vaevalt on usutav, et keegi Kreenholmi töölistest midagi teadis nn. tööstuskohtute loomise projektidest, mida valitsusringkondades juba kümmekond aastat kaaluti ja mis nägid ette valitud töölisestindajate osavõtu töö ja kapitali vaheliste konfliktide lepituslikust arutamisest. (Vt. ka V. I. L e n i n, Tööstuskohtutest. Teosed, 4. kd., lk. 269.)

sei kinnitas Jakob Tamme ja Ivan Samko.¹¹⁸ Ühe streigijuhi valimine kogukonnavanema abi kohale õnnestus ilmselt seetõttu, et kangrud olid üksmeelselt valinud kõik kolm kandidaati streigi juhtivasse tuumikusse kuuluvate esindajate hulgast.¹¹⁹ Seepärast oli ka 9. septembri provokatsioonilise palvekirja teravik suunatud eriti J. Tamme vastu.¹²⁰

Samal ajal ei tohi unustada, et niikaua kui töölised polnud aru saanud tsaarivõimude ja kehtiva seaduslikkuse klassiolemusest, ei vabanenud nad naiivsetest illusioonidest nende suhtes. See avaldus ka Kreenholmi streigis. Ei puudunud isegi jutud, et kui töölised katkestavad töö vabrikus kolmeks päevaks, läheb see kroonu kätte.

Streigi kui tollal ainsa tõeliselt mõjuka võitlusvahendi suhtes nii vabriku peremeeste kui ka kohalike võimude vastu aga polnud streigi juhtidel kahtlusi. Narva vanglast 11. septembri õhtupoolikul saadetud kirjas, mille kirjutajaks J. Tamm end tunnistas, rõhutati, et kui streikijaid hakatakse keelitama, «siis küsige ainult, miks meie inimesed on arreteeritud ilma igasuguse süüta. Ärge ainult alustage tööd enne, kui meid on vabastatud ja me kõik jälle koos oleme. . . . Olge visad ja ärge andke alla.»¹²¹

Samal ajal oli aga olukord Kreenholmis põhjalikult muutunud. Keelitamise meetodilt olid tsaarivõimud läinud üle repressioonide rakendamisele ning streigi lämmatamisele politsei, sandarmite ja sõjaväe abil. Kuberner ja teised ametivõimud koos kohtuga näitasid end kapitali huvide truude kaitsjatena ning töölise õiglaste nõudmistele mahasuruajatena.

*

V. I. Lenin on tööliikumise algetapi streike nimetanud stiihilisteks plahvatusteks.¹²² Üheks selliseks oli ka kõnesolev Kreenholmi streik. Kuid ka stiihilisele plahvatusele peab eelnema ettevalmistus. Selles veenab meid Kreenholmi streigi analüüs teadlikkuse ärkamise aspektist. Mitte koolera puhkemine ning sellest tingitud hooajatööliste massiline lahkumine ei viinud vabrikutöölisi väljaastumisele, vaid soodsa momendi ärakasutamise teadlikumate ja arenenumate töölise poolt. Teadlikkuse ärkamise jooni näitasid kindlate nõudmistele esitamine, läbikaalutud tegutsemistaktika, töölise organiseerimise alged ja streigi kui peamise vahendi valik oma nõudmistele elluviimiseks olukorras, kus selleks olid kujunenud reaalsed võimalused. Selles mõttes ilmutas Kreenholmi streik juba klassivõitluse algeid ning me võime väita, et kreenholmlased panid Eestis aluse proletaarsetele streigivõitlustele.

Kreenholmi töölise võitlustee alguse analüüs näitab, et tööliikumises saab üleminek primitiivsetelt võitlusvormidelt streigile teoks alles suure hulga puhtproletaarsete elementide olemasolul. V. I. Lenin on töölise mõistet määratlenud nii, et selle alla kuuluvad «ainult need, kes tõepoolest oma elutingimuste tõttu on pidanud omandama proletaarsete hingelaadi. See aga on võimalik ainult siis, kui inimene on palju aastaid olnud vabrikus mitte mingisugustel kõrvalistel eesmärkidel, vaid majandusliku ja sotsiaalse elu üldiste tingimuste tõttu.»¹²³ Seilest kriteeriumist lähtudes muutub arusaadavaks, miks streigi algatajateks ja selle peamiseks jõuks olid Kreenholmis just kangrud. Ketratjatega võrreldes oli kangrute hulgas rohkem vanu töölisi, töö mehhaanilistel telgedel nõudis suurt vilumust (kahel teljel töötamiseni jõuti keskmiselt alles üheksa kuu pärast), laste tööd rakendati siin vähem jne.

Streigile kui proletaarsetele võitlusvahendile ülemineku vajadus sai eelkõige arusaadavaks neile töölisele, kel ei olnud muud elu peale vabriku. Kui Kristjan Jürnal, kes Kreenholmis oli tööd alustanud juba 11-aastase poisikesena, ülekuulamisel kohtus küsiti, miks

¹¹⁸ RAKA, f. 880, nim. 1, s.-ü. 10, l. 5.

¹¹⁹ Üheks kolmest kandidaadist oli Kristjan Jürna. (Vt. RAKAL, f. 1345, nim. 277, s.-ü. 153, l. 109 p.)

¹²⁰ Sealsamas, l. 80 p.; Кренгольмская стачка 1872 г., lk. 25—26.

¹²¹ RAKAL, f. 1345, nim. 277, s.-ü. 153, l. 12.

¹²² V. I. Lenin, «Profession de foi» puhul. Teosed, 4. kd., lk. 253.

¹²³ V. I. Lenin, Parteisse uute liikmete vastuvõtmise tingimustest. Teosed, 33. kd., lk. 228.

ta siis vabrikust ära ei läinud, saadi vastuseks: «Ma olen samuti Vene [riigi] alam, kui ma ära lähen, siis astub teine minu asemele; ma töötan juba 12 aastat vabrikus ja olen perekonnaisa.» J. Tamm oli Kreenholmi tööle tulnud 15-aastaselt 1863. ja V. Preismann 16-aastaselt 1868. aastal. Neil ei olnud enam patriarhaalseid ega talupoeglikke traditsioone, suur vabrik oli nad verminud proletaarlasteks, kel oli oma elukord ja moraal, omad ainelised ja vaimsed tarbed.

Kreenholmi streigi peamine tähtsus seisneb proletariaadi kui klassi kujunemises ja võitluseks ühinemises. Ilmekalt näeme siin, kuidas üheainsa kuu jooksul ühe suurvabriku töölishulgad tõmmati täies ulatuses liikumisse. See oli esimene massiline tööstustööliste streik Eestis, mille äratav mõju kohalikule proletariaadile oli pöördeline. Mitmed streigist osavõtnud töölisel, näiteks V. Preismann, V. Gerassimov ja D. Aleksandrov, lülitusid järgmistel aastatel Peterburis revolutsioonilisse liikumisse. Sidemed Peterburi kui vene juhtiva ja revolutsioonilise liikumise keskusega tihenesid ja omasid äratavat tagasisidet. Selle tulemuseks oli esimese töölisringi tekkimine Kreenholmis 1875. aasta algul. 1882. aasta Narva streigis aga väljus tööliikumine Eestis juba ühe vabriku piiridest.

Kreenholmi 1872. aasta streigis avaldus «tööliste masside» muutumine «klassiks iseneses». See teostus eelkõige tööliste võitlusvaimu ja solidaarsuse ärkamises. Olles veel valgustamata sotsialismi ideedest, andis kõnesolev streik siiski olulise õppetunni. Mõisteti, et ainult ühiselt välja astudes ning omaenda jõule lootes suudetakse vastu panna kapitalistidele ja võimudele. Arenenumad töölisel suutsid pikka aega küdenud rahulolematuse töölishulkades suunata ühiste nõudmiste pinnale ning viia nad kollektiivse vastulöögi tarvilikkuse äratundmisele. Streiki juhtiva tuumiku toeks kujunesid aktivistide salgad, mitmekesise koostisega töölishulgad hakkasid tegutsema ühiselt. Streigi ajal ajuli avaldunud naiivne lootus tugineda riigivõimu esindajaile tõi karmi pettumuse, mis aitas vabaneda klassivõrastest illusioonidest.

Kreenholmi Manufaktuuri tööliste ühinemine väljaastumiseks peremeeste ja võimude vastu arenes proletaarsel pinnal, teda ei seganud rahvuslikud erinevused. Seda näitab nii kogu streigi käik kui ka järelsündmused. Vabriku juhtkonna ja ametiisikute katsed neid erinevusi ära kasutada töölishulkade lõhestamiseks ei andnud tulemusi. Võrdset valitud vene ja eesli tööliste esindajad olid kõigutamatult üksmeelsed, kuigi paar kangrute nõudmist puudutasid eeskätt eesli töölisi. Huvide ühtsuse proletaarset mõistmist ilmutasid vene ketrustöölisel, ajades luhta reeturite katse neid värvata seitsme aktiivsema eesli tööliste kõrvaldamiseks vabrikust. Ustavust ühisele üritusele ilmutasid vene töölisel võrdset eesli töölistega, nõudes kuue arreteeritud eesli seltsimehe vabastamist ning alustades selle nõudmise toetuseks võimsat solidaarsusstreiki. Kreenholmi 1872. aasta streik oli «eesli ja vene tööliste esimene ühine massiline väljaastumine, mille tulemusena tugevnes eri rahvusest proletaarlaste solidaarsus».¹²⁴

Oli pandud vankumatu alus ikka kaugemale ulatuvale tööliste ühinemisele.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut*

Toimetusse saabunud
18. IX 1972

¹²⁴ Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee, Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium, Eesti NSV Ministrite Nõukogu Lenini ja Oktoobrirevolutsiooni ordeniga kombinaadi «Kreenholmi Manufaktuur» töölistele, inseneridele, tehnikutele ja teenistujatele. «Noorte Hääl» 19. aug. 1972.

A. BACCAP

У ИСТОКОВ БОРЬБЫ РАБОЧИХ КРЕНГОЛЬМА

Резюме

Кренгольмская стачка 1872 года была переломным моментом в истории пролетариата Эстонии и одним из выдающихся выступлений на заре рабочего движения в России. Она отразила закономерности зарождающегося рабочего движения. До настоящего времени исследовались прежде всего экономическое и правовое положение кренгольм-

ских рабочих, доведшее до стачки, а также ход событий с августа по сентябрь 1872 года, определялись стихийный и оборонительный характер стачки, она оценивалась как первое массовое совместное выступление эстонских и русских рабочих. В данной статье сделана попытка более углубленно проследить переход от примитивных форм рабочего движения к стачке как основному средству стихийной экономической борьбы и формирование условий для сплочения промышленных рабочих в стачечной борьбе.

Табл. 2 показывает, сколь доминирующим было положение Кренгольмской мануфактуры в промышленности Эстляндской губернии. В 1871—1873 годах рабочие Кренгольма составляли 75—79% рабочих всей губернии. Если смотреть шире, Кренгольм входил в Петербургский промышленный район, где в начале 1870-х годов намечался подъем рабочего движения. Эти и другие обстоятельства послужили причиной того, что в Эстонии выступления пролетариата вступили в стадию стачечной борьбы прежде всего именно на Кренгольме.

Характерной чертой пролетариата Кренгольма было формирование его с самого начала как интернационального. Основным источником поступления рабочей силы служила расслаивающая эстонская и русская деревня, однако и горожане, мещане и нижние чины давали примерно $\frac{1}{5}$ состава рабочих. В небольшом количестве встречались здесь немецкие, польские и других национальностей рабочие. Все большее значение в поставке рабочей силы приобретали семьи рабочих самого Кренгольма: около 57% несовершеннолетних членов таких семей работали на мануфактуре. К 1872 году на Кренгольме было 26,4% рабочих, которые трудились здесь постоянно пять и более лет, причем процент их среди ткачей был примерно в 2,5 раза выше, чем среди прядильщиков. Фабричные рабочие жили и работали на мануфактуре круглый год и их связь с селом в большинстве своем была уже незначительной.

Строительные рабочие (каменоломы, землекопы и др.), которых в 1872 году насчитывалось около 800, наоборот, были сезонниками (от весны до осени), они вели иной образ жизни и были еще довольно тесно связаны с родной деревней.

До 1872 года выступления рабочих на Кренгольме имели примитивные формы: волнения пятидесяти рабочих в 1859 году, самовольный уход полсотни немецких рабочих в 1860 году и 83 строителей в 1870 году, а также протесты и жалобы отдельных рабочих. Когда в конце июля 1872 года на Кренгольме вспыхнула холера, унесшая сотни жизней, около $\frac{1}{3}$ строителей самовольно покинули работу в страхе перед эпидемией. Это событие получило название «забастовки каменоломов» и якобы послужило толчком к выступлению ткачей и прядильщиков мануфактуры (П. Я. Канн, Подвиг Кренгольмской мануфактуры. Таллин, 1972). Однако мы имеем здесь дело, конечно, с волнением сезонников, носившим примитивный характер и вызванным особыми обстоятельствами. Ткачи же, напротив, взяли на вооружение качественно новую и именно пролетарскую форму протеста. Стачку фабричных рабочих вызвали не темная стихия в лице холеры, а бесправное положение и исключительно тяжелые условия труда и жизни, которые в последние годы особенно ухудшились, а также общее обострение борьбы пролетариата в Петербургском промышленном районе и рост солидарности и активности рабочих на самом Кренгольме. Недовольство их накапливалось уже в течение продолжительного времени и наиболее сознательные из них сумели использовать благоприятное стечение обстоятельств в начале августа. Первый раз ткачи выдвинули свои требования уже 7 августа, т. е. за два дня до волнений среди сезонников.

Уже требования ткачей в целом для своего времени весьма примечательны. До того ни одна стачка в России не предъявляла сразу все основные для того времени требования так полно и во многом по-новому, хотя и высказанные с точки зрения рабочих одного предприятия. Это было проникнутое духом коллективизма, рожденные потребностями трудящихся масс, пролетарские требования. Даже требование удаления определенных лиц с фабрики было продиктовано в первую очередь не обидой и чувством мести, а интересами совместной борьбы.

В ходе стачки сформировались и зачатки организованности фабричных рабочих. Не позже 14 августа ткачи по собственной инициативе избрали представительство из 10 рабочих, которое и предъявило предварительно составленные в письменном виде требования. Таким образом появилось руководящее ядро стачки. Участникам ее удалось даже 21 августа провести основную часть этого ядра в число представителей, избранных по распоряжению губернатора. В лице последних — 40 ткачей и 20 прядильщиков — появилось авторитетное представительство рабочих, которое вело переговоры с директорами при посредничестве губернатора Эстляндии. Наличие выборного представительства, решение вопросов путем переговоров и подписание актов привели к беспрецедентной победе стачечников 21 августа. Она была достигнута с помощью правильно избранной тактики, рассчитанной только на силы самих рабочих и на стачку как основное средство борьбы. Фабричные рабочие в августе ни разу не обращались со своими требованиями к представителям власти, а предъявляли их только руководству фабрики, которое само вызвало представителей власти. Стачечники предотвратили также арест рабочих-вожачков, который предполагался противной стороной.

Руководство фабрики во главе с Э. Кольбе, естественно, было недовольно происшедшими изменениями. Это и привело к обострению борьбы в сентябре. Попытка администрации измениться от некоторых наиболее активных рабочих вызвала новые волнения среди пролетарских масс. Когда поздно вечером 10 сентября в Нарве были арестованы шесть представителей рабочих и на следующий день несмотря на неоднократные требования они не были освобождены, вспыхнула мощная стачка солидарности. Активисты ее оказали сопротивление прибывшим полицейским, жандармским и войсковым частям. Стачка была жестоко подавлена. Только 18 сентября стало возможным возобновление работы на фабрике.

Объединение более чем четырех с половиной тысяч рабочих для защиты своих арестованных товарищей и их совместные действия в отношении предателей стали возможными благодаря победы 21 августа. Этому способствовало также наличие выборных. При расправе со стачечниками (наказания, увольнения с работы) пострадало около 8% всех рабочих, а из выборных — 35% у ткачей и 25% у прядильщиков (см. табл. 5).

На втором этапе стачки проявилась и наивная надежда участников ее найти поддержку у представителей власти, чему способствовали демагогические обещания губернатора. Жесткие репрессии со стороны царских властей стали суровым уроком для рабочих, показав, что надеяться можно только на собственные силы.

Хотя Кренгольмская стачка и была стихийной, отдельные проблески сознательности (определенные требования, продуманная тактика и использование удобной ситуации, некоторые проявления организованности) свидетельствовали о зачатках классовой борьбы.

Кренгольмская стачка 1872 года подтверждает, что на заре рабочего движения переход от примитивных форм протеста к стачке возможен лишь при наличии большого количества постоянных рабочих, которые по общим условиям экономического и социального быта уже многие годы пребывали на фабрике и прониклись здесь пролетарским духом.

Главное значение Кренгольмской стачки следует видеть в классовом формировании пролетариата и объединении его для борьбы — «массы рабочих» превратились в «класс в себе». Всего в течение месяца здесь пришли в движение рабочие массы одного крупнейшего в России предприятия. Это послужило основой для укрепления связей с рабочим движением Петербурга в последующие годы, что в свою очередь привело к появлению первого рабочего кружка на Кренгольме в 1875 году и выходу стачечной борьбы в Нарве за пределы одной фабрики (1882 год).

Объединение рабочих Кренгольма для выступления против хозяев и властей выросло на пролетарской почве, ему не помешали национальные различия. Попытки руководства фабрики и администрации использовать национальные различия для разделения рабочих не дали результатов. Кренгольмская стачка «явилась первым совместным массовым выступлением эстонских и русских рабочих, в результате которой окрепла солидарность пролетариев разных национальностей»¹. Была заложена непоколебимая основа для дальнейшего сплочения все более широких масс рабочих.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
18/IX 1972

¹ Центральный Комитет Коммунистической партии Эстонии, Президиум Верховного Совета Эстонской ССР и Совет Министров ЭССР Рабочим, работницам, инженерам, техникам и служащим орденов Ленина и Октябрьской революции комбината «Кренгольмская мануфактура». «Советская Эстония», 19 августа 1972 г.

A. VASSAR

DI E ANFÄNGE DER ARBEITERBEWEGUNG IN KRÄHNHOLM

Zusammenfassung

Der Krähhholmer Streik von 1872 bildete einen Wendepunkt in der Geschichte des estnischen Proletariats; es war auch eine der bemerkenswertesten Kundgebungen der Arbeiterklasse in ganz Rußland. Der Streik widerspiegelte die Gesetzmäßigkeiten der sich entwickelnden Arbeiterbewegung. Bisher wurde vor allem die wirtschaftliche und rechtliche Lage der Krähhholmer Arbeiter betrachtet, die zum Streik führte, desgleichen der spontane defensive Charakter der Ereignisse vom August bis zum September 1872; auch betonte man die Bedeutung des Streiks als des ersten gemeinsamen Auftretens der estnischen und russischen Arbeiter. Vorliegender Artikel hingegen macht den Versuch, den Übergang von den primitiveren Formen der Arbeiterbewegung zum Streik als dem grund-

legenden Mittel des spontanen wirtschaftlichen Kampfes näher zu verfolgen. Gleichzeitig befaßt man sich mit der Entstehung der Bedingungen für den Zusammenschluß der Industriearbeiter im Streikkampf.

Tabelle 2 veranschaulicht die dominierende Stellung der Krähnholmer Manufaktur in der Industrie des Gouvernements Estland. 1871 bis 1873 beschäftigte die Manufaktur 75—79% von der Arbeiterschaft des ganzen Gouvernements. Im weiten Sinne genommen gehörte die Manufaktur aber zum Petersburger Industriegebiet, wo am Anfang der siebziger Jahre ein Aufschwung der Arbeiterbewegung zu verzeichnen war. Diese und auch andere Umstände bedingten die Tatsache, daß es gerade die Krähnholmer Manufaktur war, wo das estnische Proletariat ins Stadium des Streikkampfes trat.

Das Kennzeichnende am Krähnholmer Proletariat war sein von Anfang an internationaler Charakter. Die Arbeitskraft floß vor allem aus dem sich differenzierenden estnischen und russischen Dorfe zu; aber ein Fünftel des Arbeiterbestandes stammte auch von der städtischen Bevölkerung, von Kleinbürgern und von den auf unbestimmte Zeit beurlaubten und verabschiedeten Untermilitärs mit ihren Familien. Weniger zahlreich waren deutsche, polnische u. a. Arbeiter vertreten. In einem immer wachsenden Umfange wurden die Arbeiter aus den Familienmitgliedern der in Krähnholm selbst Beschäftigten komplettiert; etwa 57% der Minderjährigen aus solchen Familien stellten ihre Arbeitskraft der Manufaktur zur Verfügung. 1872 zählte man in Krähnholm 26,4% Arbeiter, die hier ständig fünf Jahre oder noch länger gearbeitet hatten; unter den Webern war ihre Zahl etwa 2,5mal höher als unter den Spinnern. Diese Industriearbeiter wohnten und arbeiteten in Krähnholm das ganze Jahr hindurch, ihre Verbundenheit mit dem Dorfe war meist ganz locker.

Die Bauarbeiter hingegen (Steinbrecher, Erdarbeiter usw.), deren Zahl 1872 etwa 800 erreichte, waren Saisonarbeiter (Frühjahr bis Herbst), sie führten ein anderes Leben und waren noch ziemlich eng mit dem Heimatdorfe verbunden.

Bis 1872 trugen die Proteste der Krähnholmer Arbeiter primitiven Charakter: Unruhe unter einer Gruppe von fünfzig Arbeitern in 1859, eigenmächtiger Abgang von 150 deutschen Arbeitern in 1860 und von 83 Bauarbeitern in 1870, außerdem Proteste und Beschwerden seitens einzelner Arbeiter. Als Ende Juli 1872 die Cholera in Krähnholm ausbrach und Hunderte von Menschenleben forderte, verließ etwa ein Drittel der Bauarbeiter aus Angst vor der Epidemie eigenwillig die Arbeit. Dieses Ereignis, «Steinbrecherstreik» genannt, soll das Auftreten der Weber und Spinner verursacht haben.¹ Doch haben wir es hier mit einer Unruhe der Saisonarbeiter zu tun, die durch besondere Umstände hervorgerufen wurde und primitiven Charakter trug. Die Weber dagegen verwendeten eine qualitativ neue und zwar spezifisch proletarische Form des Protestes. Ihr Streik war nicht die Folge ihrer Angst vor der Cholera, sondern wurde durch die rechtlose Lage der Arbeiter, durch ihre außerordentlich schweren Arbeits- und Lebensbedingungen, die sich in diesen Jahren besonders verschlimmert hatten, hervorgerufen. Von Bedeutung waren auch, einerseits, die allgemeine Verschärfung der proletarischen Bewegung im Petersburger Industriegebiet und andererseits die zunehmende Solidarität und Aktivität der Krähnholmer Arbeiter selbst. Ihre Unzufriedenheit wuchs im Laufe einer längeren Zeitperiode an und die bewußteren unter den Arbeitern verstanden bereits Anfang August die günstige Verknüpfung der Umstände auszunutzen. Erstmals brachten sie ihre Forderungen schon am 7. August vor, d. i. zwei Tage vor dem Ausbruch der Unruhen unter den Saisonarbeitern.

Schon die Forderungen der Weber waren für jene Zeit überaus bemerkenswert. Obwohl sie vom Standpunkt der Arbeiterschaft eines einzigen Unternehmens zusammengefaßt worden waren, hatte bisher noch kein einziger Streik in Rußland die für jene Zeit grundlegenden Forderungen so vollkommen und in vieler Hinsicht neuartig formuliert. Es waren proletarische Forderungen, vom Geiste des Kollektivismus durchdrungen und von den wirklichen Bedürfnissen der Werktätigen getragen. Sogar die Forderung, bestimmte Personen aus der Fabrik zu entfernen, verfolgte in erster Reihe die Interessen des gemeinsamen Kampfes und nicht die Zwecke persönlicher Beleidigung und Rache.

Im Laufe des Streiks bildeten sich auch die ersten Ansätze einer Organisiertheit der Fabrikarbeiter. Nicht später als zum 14. August wählten die Weber aus eigener Initiative eine Vertretung, aus 10 Arbeitern bestehend. Diese Vertretung war es, welche die vorher in schriftlicher Form zusammengestellten Forderungen vorlegte. Auf diese Weise entstand also ein leitendes Organ der Streikbewegung. Den Streikenden gelang es sogar, am 21. August die meisten Mitglieder dieser Vertretung unter die auf Befehl des Gouverneurs gebildete Repräsentation wählen zu lassen. Diese Repräsentation, aus 40 Webern und 20 Spinnern bestehend, verhandelte mit der Fabriksdirektion durch die Vermittlung des Gouverneurs. Das Vorhandensein einer gewählten Repräsentation, die Lösung der strittigen Fragen auf dem Wege der Unterredungen und der Unterzeichnung entsprechender

¹ П. Я. Канн, Подвиг рабочих Крэнгольмской мануфактуры. Таллин, 1972, S. 56, 65.

Akten führten am 21. August zu einem beispiellosen Siege der Streikenden. Dieser wurde durch eine richtig gewählte Taktik erreicht, die bloß mit den Kräften der Arbeiterschaft selbst und mit dem Streik als grundlegendem Kampfmittel rechnete. Im August wandten sich die Fabrikarbeiter kein einziges Mal direkt an die Vertreter der Regierung, sondern legten ihre Forderungen der Fabrikdirektion vor, die dann selbst die Vertreter der Macht heranzog. Auch verhinderten die Streikenden die von der gegnerischen Seite beabsichtigte Verhaftung ihrer Anführer.

Die Fabrikdirektion mit E. Kolbe an der Spitze war mit den stattgefundenen Veränderungen natürlich nicht zufrieden, was im September eine Verschärfung des Kampfes hervorrief. Der Versuch der Administration, einige aktivere Arbeiter aus dem Wege zu schaffen, rief in den Proletariermassen neue Unruhen hervor. Als am Abend des 10. September in Narva sechs Arbeiterrepräsentanten verhaftet und am nächsten Tage der wiederholten Forderungen ungeachtet nicht befreit wurden, brach ein mächtiger Solidaritätsstreik aus. Die Aktivisten leisteten der Polizei, den Gendarmen und dem Militär Widerstand. Der Streik wurde grausam unterdrückt. Erst am 18. September wurde es möglich, die Arbeit in den Fabriken wieder aufzunehmen.

Die Vereinigung von mehr als 4½ Tausend Arbeitern zum Schutze ihrer verhafteten Kameraden und ihr gemeinsames Auftreten den Verrätern gegenüber wurden nur dank dem Sieg vom 21. August möglich. Auch das Vorhandensein der Gewählten trug dazu bei. Bei der Abrechnung mit den Streikenden wurden 8% von der Gesamtzahl der Arbeiter bestraft oder entlassen. Bei den Gewählten betrug der entsprechende Satz 35% (für die Weber) und 25% (für die Spinner) (siehe Tab. 5).

Auf der zweiten Etappe des Streiks machte sich bei den Streikenden die naive Hoffnung auf die Unterstützung der Vertreter der öffentlichen Macht bemerkbar. Das demagogische Verhalten des Gouverneurs schien diese Hoffnung zu rechtfertigen. Die grausamen Repressionen bei der Unterdrückung des Streiks legten es aber klar, daß die Arbeiter ihr Vertrauen nur in die eigenen Kräfte setzen konnten.

Der Krähnholmer Streik war zwar eine rein spontane Erscheinung, doch zeugten einige Anzeichen der Bewußtheit bereits von Keimformen des Klassenkampfes (bestimmte Forderungen, eine im voraus erwogene Taktik, die Ausnützung günstiger Situationen, bestimmte Erscheinungsformen der Organisiertheit).

Der Krähnholmer Streik von 1872 bestätigt die Ansicht, daß ein Übergang von primitiven Formen des Protestes zum Streik nur beim Vorhandensein einer größeren Menge ständiger Arbeiter möglich ist, die seit Jahren infolge der allgemeinen sozialen und wirtschaftlichen Lebensbedingungen in der Fabrik wirken und zu einer proletarischen Denkweise gekommen sind.

Die größte Bedeutung des Krähnholmer Streiks besteht gerade im spontanen Erwachen der Arbeiter zu bewußtem Leben, in dem Zusammenschluß der Proletarier für die Zwecke des gemeinsamen Kampfes. Die «Arbeitermassen» wurden eine «Klasse an sich». Im Laufe eines ganzen Monats setzten sich hier die Arbeiter eines der größten Unternehmen des zaristischen Rußlands in Bewegung. Dadurch wurde im weiteren die Verbindung mit der Petersburger Arbeiterbewegung gefestigt, was wiederum in 1875 die Entstehung des ersten Krähnholmer Arbeiterzirkels bedingte. 1882 überschritt der Streikampf in Narva bereits die Grenzen einer einzelnen Fabrik.

Die Vereinigung der Arbeiter Krähnholms zum Kampf gegen die Fabrikanten und die Mächte vollzog sich auf proletarischer Grundlage, ohne daß nationale Unterschiede dabei gestört hätten. Die Bemühungen der Direktion, nationale Unterschiede zur Spaltung der Arbeiter auszunützen, blieben ohne Wirkung. Der Krähnholmer Streik «wurde das erste gemeinsame Massenaufreten estnischer und russischer Arbeiter, welches die Solidarität der Proletarier verschiedener Nationalitäten festigte».² Es entstand eine unerschütterliche Grundlage für die immer weiter um sich greifende Vereinigung der breiten Arbeitermassen.

² Центральный Комитет Коммунистической партии Эстонии, Президиум Верховного Совета Эстонской ССР и Совет Министров ЭССР Рабочим, работникам, инженерам, техникам и служащим орденов Ленина и Октябрьской революции Комбината «Кренгольмская мануфактура». (Das Zentralkomitee der Kommunistischen Partei Estlands, das Präsidium des Obersten Sowjets der Estnischen SSR und der Ministerrat der Estnischen SSR an die Arbeiter, Arbeiterinnen, Ingenieure, Techniker und Angestellten des mit dem Leninorden und mit dem Orden Oktoberrevolution ausgezeichneten Kombinats «Krähnholmer Manufaktur».) «Советская Эстония», 19 августа 1972 г.